

Nota van Antwoord

Naar aanleiding van de terinzagelegging van
de Ontwerp Mariene Strategie voor het Nederlandse deel
van de Noordzee 2012-2020, Deel I

Nota van Antwoord

Naar aanleiding van de terinzagelegging van de
Ontwerp Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020, Deel I

Door de ministerraad vastgesteld in oktober 2012

Inhoud

Inleiding	5
Hoofdstuk 1 - Samenvatting deelzienswijzen	7
Hoofdstuk 2 - Deelzienswijzen algemeen	9
Hoofdstuk 3 - Deelzienswijzen zwerfvuil	16
Hoofdstuk 4 - Deelzienswijzen monitoring	20
Hoofdstuk 5 - Deelzienswijzen natuur	22
Hoofdstuk 6 - Deelzienswijzen onderwatergeluid	27
Hoofdstuk 7 - Deelzienswijzen visserij	31
Hoofdstuk 8 - Ambtshalve wijzigingen	35

Inleiding

De Kaderrichtlijn

De Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie, ook wel Kaderrichtlijn Marien of KRM genoemd, die in 2008 in werking getreden is, verplicht de Europese lidstaten tot het treffen van de nodige maatregelen om in hun mariene wateren een goede milieutoestand te bereiken, te behouden of te herstellen.

De lidstaten dienen daartoe een Mariene Strategie op te stellen en uit te voeren. Deze omvat:

1. een initiële beoordeling van het mariene milieu (2012)
2. een beschrijving van de goede milieutoestand (2012)
3. het vaststellen van milieudoelen en bijbehorende indicatoren (2012)
4. het vaststellen en uitvoeren van een monitoringsprogramma voor het meten van de indicatoren (2014)
5. het vaststellen (2015) en uitvoeren (2016) van een programma van maatregelen om de omschreven goede milieutoestand te bereiken.

Mariene Strategie Deel I

Voor het opstellen en uitvoeren van de Nederlandse Mariene Strategie heeft het kabinet in juni 2012 de “Ontwerp Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020, Deel I” vastgesteld. Dit ontwerp bevat a) de initiële beoordeling van het mariene milieu, b) een beschrijving van de goede milieutoestand en c) een beschrijving van de milieudoelen en de daarbij behorende

indicatoren. De initiële beoordeling bevat ook een economische en sociale analyse van het gebruik van de zee.

Tevens wordt invulling gegeven aan de openbaarmaking van relevante informatie over mariene beschermde gebieden, conform artikel 13 lid 6 van de richtlijn.

Voor het opstellen en uitvoeren van de verdere vereisten voor de Nederlandse Mariene Strategie zal het kabinet uiterlijk in 2014 een monitoringsprogramma voor het meten van de indicatoren vaststellen (Mariene Strategie, Deel II) en uiterlijk in 2015 een programma van maatregelen (Mariene Strategie, Deel III). De uitvoering van het Nederlandse programma van maatregelen start in 2016.

De terinzagelegging

De “Ontwerp Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020 Deel I” heeft overeenkomstig de Waterwet en de Algemene wet bestuursrecht van 25 mei tot en met 5 juli 2012 voor het publiek ter inzage gelegen. De terinzagelegging is gerealiseerd via a) het openstellen van het document voor publiek op het Ministerie van Infrastructuur en Milieu en de provinciehuizen en b) via het internet op de websites www.noordzeeloket.nl en www.centrumpp.nl.

Zienswijzen

In totaal zijn er acht zienswijzen binnengekomen van verschillende partijen: bedrijven, belangenorganisaties en particulieren. Deze zijn hieronder genummerd weergegeven.

1. Particulier
2. Particulier
3. Productschap Vis, Visned en de Nederlandse Vissersbond
4. Particulier
5. Stichting de Noordzee, het Wereld Natuur Fonds en Vereniging Natuurmonumenten
6. Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders
7. Havenbedrijf Rotterdam N.V.
8. Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noord-Holland en Stichting Wad

De acht zienswijzen zijn weergegeven op de websites:

http://www.centrumpp.nl/projecten/alle_procedures/nederlandse_mariene_strategie__2012_.aspx

en

http://www.noordzeeloket.nl/krm/mariene_strategie_deel_1_definitieve_documenten/

Het kabinet is verheugd met de getoonde betrokkenheid van deze burgers en organisaties bij de ontwikkeling van een mariene strategie voor ons deel van de Noordzee. De acht zienswijzen zijn onderverdeeld in 94 deelzienswijzen om op de diverse aspecten van elke zienswijze beter te kunnen reageren met een gericht antwoord.

Definitieve Vaststelling Mariene Strategie Deel I

Meerdere deelzienswijzen hebben geleid tot wijzigingen in de tekst van de "Ontwerp Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee 2012-2020, Deel I". Deze wijzigingen zijn in deze Nota van Antwoord weergegeven. Daarnaast zijn nog enkele ambtshalve wijzigingen aangebracht op grond van actuele ontwikkelingen, laatste inzichten en/of redactionele redenen. In het najaar van 2012 stelt het kabinet naar aanleiding van de verwerking van de zienswijzen de Mariene Strategie Deel I definitief vast.

Leeswijzer

Deze Nota van Antwoord geeft een overzicht van de zienswijzen die tijdens de terinzagelegging naar voren zijn gebracht als verdeeld in 94 deelzienswijzen. Op elke deelzienswijze is een reactie geformuleerd. Waar nodig zijn vergelijkbare deelzienswijzen gegroepeerd en is een gecombineerde reactie gemaakt.

De deelzienswijzen zijn onderverdeeld in de categorieën algemeen, zwerfvuil, monitoring, natuur, onderwatergeluid, visserij en ambtshalve wijzigingen.

Een samenvatting van de deelszienswijzen is per categorie gegeven in hoofdstuk 1. In de hoofdstukken 2 t/m 7 zijn de deelzienswijzen per categorie weergegeven. Weergegeven worden:

- Het referentienummer van de deelzienswijze
- De partij of organisatie die de deelszienswijze heeft ingebracht
- De reactie van het Rijk op de ingebrachte deelszienswijze
- De eventuele doorwerking van de deelszienswijze in de definitieve versie van de Mariene Strategie Deel I, zoals die in het najaar 2012 aan de ministerraad wordt voorgelegd.

Hoofdstuk 1

Samenvatting deelzienswijzen

De strekking van binnengekomen zienswijzen als onderverdeeld in deelzienswijzen is voor de categorieën algemeen, zwerfvuil, monitoring, natuur, onderwatergeluid en visserij hieronder samengevat. Daarna wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste aanpassingen in de Mariene Strategie deel I naar aanleiding van de ingediende zienswijzen.

Zienswijzen

Algemeen

Meerdere deelzienswijzen geven aan dat er te weinig rekening is gehouden met cumulatieve effecten. Ook wordt gevraagd naar de regionale aanpak en hoe Nederland verwacht tot een regionale strategie te komen. Daarnaast vraagt een participant in hoeverre de strategie ook voor de BES-eilanden in het Caribische gebied geldt.

Zwerfvuil

Diverse deelzienswijzen vragen meer aandacht voor onderzoek naar de bronnen van zwerfvuil, specifiek over microplastics. Ook wordt de suggestie gedaan, dat uitbreiding van het statiegeldbeleid de verspreiding van plastics in het (zee)milieu kan beperken.

Monitoring

Er wordt door een aantal participanten aangegeven dat zij verwachten dat er in de meeste gevallen aanvullende monitoring en analyse noodzakelijk is. Zij vragen zich daarom af of het haalbaar is dat het totale pakket aan monitoringsverplichtingen niet duurder wordt. Een

andere participant zou graag zien dat de bewijslast voor het optreden van effecten op het ecosysteem van bepaald gebruik in samenwerking met gebruikers ook in het monitoringsprogramma wordt verwerkt.

Natuur

In sommige deelzienswijzen wordt aangegeven, dat er meer gebieden beschermd moeten worden op zee en de ambitie te laag is. Echter, in andere deelzienswijzen wordt aangegeven, dat er geen sluitende motivering bestaat voor het ontwerp-besluit voor aanvullende gebiedsbescherming. In een andere deelzienswijze wordt aangegeven, dat er een betere link zou moeten zijn met de effecten van bodemberoering op de Waddenzee en dat maatregelen op de Noordzee noodzakelijk zijn voor herstel van de Waddenzee.

Onderwatergeluid

Een deelzienswijze op de effecten van onderwatergeluid geeft aan, dat aangezien men weinig weet heeft van de huidige geluidsniveaus op de Noordzee, beleid er ook op gericht zou moeten zijn deze in kaart te brengen.

Visserij

Er wordt door zowel de visserij- als natuurorganisaties aangegeven, dat innovatieve vistechnieken meer aandacht behoeven. Ook wordt door verschillende partijen aangegeven, dat er meer aandacht aan de natuurschade als veroorzaakt door de garnalenvisserij moet worden gegeven.

Aanpassingen in de Mariene Strategie Deel I

Het huidige beleid ten aanzien van cumulatie is nader toegelicht. Als onderdeel van de actualisatie van het Noordzeebeleid in de opvolger van het Nationaal Waterplan (Beleidsnota Noordzee) wordt een verkenning aangekondigd naar de cumulatieve effecten van verschillende ontwikkelscenario's of van beleidsstrategieën, gerelateerd aan de descriptorren van de KRM. De inzet is om deze verkenning uit te voeren in samenwerking met de andere landen in de Noordzee-subregio. Verder is een extra paragraaf opgenomen over de Nederlandse inspanningen ter bevordering van meer internationale samenhang en samenwerking bij de implementatie van de richtlijn.

De link tussen maatregelen op de Noordzee en herstel van de Waddenzee is expliciet gelegd. Voorts is een nadere toelichting gegeven op het huidige beleid ten aanzien van de garnalenvisserij en beschikbare innovatieve technieken in de bodemberoerende visserij. Voor pelagische vogels is een milieudoel toegevoegd.

In de onderdelen over zwerfvuil en het KRM-monitoring-programma zijn detailaanpassingen aangebracht. Voor onderwatergeluid is de kennisbehoefte nader gedefinieerd.

Hoofdstuk 2

Deelzienswijzen algemeen

De deelzienswijzen voor de categorie algemeen zijn hieronder weergegeven

Nr 1-1

Organisatie Vertrouwelijk

Deelzienswijze Vallen de wateren rondom de BES-gemeenten in het Caribisch Gebied niet onder de regeling en waarom dan niet?

Reactie De KRM is van toepassing op mariene regio's die onder de soevereiniteit of rechtsmacht van de lidstaten van de Europese Unie vallen (Oostzee, noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan, Middellandse Zee en Zwarte Zee). De KRM is dus niet van toepassing op de Caraïbische zee rondom de BES-eilanden. Om die reden richt de Nederlandse KRM implementatie zich alleen op de Noordzee, als onderdeel van het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan.

Het mariene milieu rond de BES-eilanden wordt beschermd door verschillende regionale en internationale verdragen, als mede door nationale regelgeving. Zo geldt rond de BES eilanden het regionale verdrag in zake de bescherming en ontwikkeling van het mariene milieu in het Caraïbisch gebied (het Cartagena-verdrag) en de bijbehorende protocollen. Het mariene milieu rond de eilanden wordt ook beschermd door diverse verdragen op het gebied van zeescheepvaart, zoals het internationaal verdrag ter voorkoming van verontreiniging door schepen (het MARPOL-verdrag) en het internationaal verdrag in zake de beperking van schadelijk aangroeiwerende verfsystemen op schepen (het AFS-verdrag). Overal ter wereld moeten schepen hieraan voldoen. Verder is nationale regelgeving van kracht, zoals Wet VROM BES, Wet maritiem beheer BES en de Wet grondslagen natuurbeheer- en bescherming BES.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-1

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De ambitie is te laag en er wordt niet voldaan aan de doelstelling van de KRM; het bereiken of behouden van de goede milieutoestand van het mariene milieu in 2020.

Reactie Het kabinet doet wat binnen haar vermogen ligt om in 2020 de goede milieutoestand te behouden of te bereiken. Waar nodig is aanvullend beleid geformuleerd, wanneer met bestaand of voorgenomen beleid de goede milieutoestand niet kan worden bereikt. Hierbij is het voorzorgsbeginsel gehanteerd. De realistische inschatting is dat ondanks die inspanning de goede milieutoestand niet geheel te realiseren zal zijn in 2020 en mogelijk ook niet in 2027. Zoals in de Mariene Strategie Deel I toegelicht, zijn de zeebodem en biodiversiteit dermate verstoord dat herstel tijd vergt, bijvoorbeeld voor bodemstructuren en langlevende, zich langzaam voortplantende soorten. Op het gebied van verontreinigende stoffen en zwerfvuil is er sprake van naijlen in het systeem lang nadat alle sanerende maatregelen zijn getroffen. Daarbij is de definiëring van wat de goede milieutoestand is, voor descriptoren als mariene ecosysteem en onderwatergeluid (nog) niet te duiden. In deze onzekere context is dus ook onzeker of bestaand, voorgenomen en aanvullend beleid ook dat gaat opleveren wat op voorhand is ingeschat of beoogd. Dit wordt overigens ook door insprekers zelf bevestigd als ze stellen: "Echter in vele gevallen is ook tijd een belangrijke factor. Zo is van mariene beschermde gebieden bekend, dat pas

na ca. 15 jaar de natuurwaarden zijn geoptimaliseerd.” En “Duidelijk is dat de goede milieutoestand van biodiversiteit niet in 2020 gehaald kan worden, vanwege hersteltijd van het ecosysteem” Op dit punt is het kabinet het dan ook met insprekers eens en is uitgegaan van de realiteit dat de goede milieutoestand niet in 2020 gerealiseerd is. Wel worden, zoals ook inspreker bepleit, tot 2020 de nodige aanvullende maatregelen in het kader van de KRM genomen

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 4-1

Organisatie Vertrouwelijk

Deelzienswijze Herstel van zeenatuur is waarschijnlijk voor 2020 mogelijk, indien er voldoende maatregelen worden genomen. Het is niet nodig om te wachten tot 2027.

Reactie Zie Nr 5-1

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-2

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Er wordt te weinig rekening gehouden met cumulatieve effecten.

Reactie Het vraagstuk van de impact van het geheel van ontwikkelingen gezamenlijk op het samenspel binnen het mariene ecosysteem, is zeer complex. Het zuidelijk deel van de Noordzee wordt al eeuwen lang intensief gebruikt en het ontbreekt aan een historische referentiesituatie op ecosysteemniveau. Er is internationaal al veel geïnvesteerd in generieke instrumenten om cumulatieve effecten te beschrijven of te voorspellen, maar het ontbreekt nog steeds aan een goede methodiek en de ontwikkelde instrumenten hebben tot nu toe weinig praktische toepasbaarheid. Voor het tegengaan of voorkomen van cumulatieve effecten, kiest het kabinet voor een toepassingsgerichte aanpak gericht op concrete besluiten over specifieke (combinaties) van activiteiten in relatie tot specifieke gevoelige onderdelen van het ecosysteem. Het voorzorgsprincipe in relatie tot de VHR is daarbij het belangrijkste leidmotief. Onderdeel van het huidig beleid zijn het terugdringen van cumulatie van effecten op de Natura 2000-gebieden in de kustzone (toepassingsgericht op het cumulerende effect van activiteiten op de zwarte zee-eend en bodemhabitat), en bij vergunningverlening (MER) en planvorming (Plan-MER) het beoordelen van effecten die de activiteit heeft op het ecosysteem in combinatie met de andere activiteiten in het betreffende gebied (zoals impulsgeluid door heien van windturbines en zandwinning op toppredatoren en habitat in combinatie met andere activiteiten). Een deel van het visserijbeleid is gericht op het tegengaan van cumulatieve effecten op het zeeleven als gevolg van herhaling van dezelfde activiteit in hetzelfde gebied over een langere periode. Het kabinet wil verkennen of deze concrete toepassingsgerichte aanpak is

te vertalen naar een methodiek om op het niveau van de zuidelijke Noordzee cumulatieve effecten van verschillende ontwikkelscenario's of van beleidsstrategieën te beschrijven of te voorspellen, gerelateerd aan de descriptorren van de KRM. Deze verkenning maakt onderdeel uit van de actualisatie van het Noordzeebeleid in de opvolger van het Nationaal Waterplan (Beleidsnota Noordzee). De inzet is om deze verkenning uit te voeren in samenwerking met de andere landen in de regio. De teksten van de Mariene Strategie Deel I worden langs deze lijnen aangepast.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I In paragraaf 2.2.4 is het huidige beleid meer toegelicht conform het antwoord in de Nota van Antwoord. Na 3.11 is een paragraaf opgenomen (nieuw 3.12) over cumulatie invoegen, waarin het huidig beleid kort wordt samengevat en verkenning voor de opvolger NWP wordt aangekondigd. In 3.12.3 (wordt 3.13.3) is de beleidsverkenning toegevoegd aan de kennisprogrammering. De samenvatting van de Mariene Strategie Deel I is overeenkomstig aangepast.

Nr 5-18

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 2.4.4 is erg summier. Er zou meer aandacht in de kennisprogrammering moeten komen voor cumulatieve effecten.

Reactie Zie Nr 5-2

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Zie Nr 5-2

Nr 5-26

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 76: “de initiële beoordeling geeft geen.... Andere cumulatieve effecten op het mariene ecosysteem optreden.” De indieners vinden juist dat de initiële beoordeling hier geen aandacht aan besteedt en verwachten wel cumulatieve effecten als gevolg van verdere intensivering van gebruik.

Reactie Zie Nr 5-2

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Zie Nr 5-2

Nr 8-3

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Cumulatieve effecten van bekende nieuwe grote ingrepen als windmolenparken zijn onvoldoende meegenomen.

Reactie Zie Nr 5-2

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Zie Nr 5-2

Nr 5-3

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze In het ontwerp van de Nederlandse strategie wordt niet aangegeven, hoe Nederland denkt uiteindelijk tot een regionale strategie te komen en wat dit zou kunnen betekenen voor de milieudoelen en maatregelenpakketten.

Reactie De KRM verlangt in eerste instantie coherentie tussen nationale mariene strategieën en Nederland heeft daartoe al sinds eind 2011 consultaties met de andere Noordzee staten georganiseerd op dezelfde wijze waarop deze met nationale stakeholders zijn gehouden. Nederland erkent het grote belang van een regionale benadering en heeft het initiatief genomen om met de landen in de zuidelijke Noordzee (Denemarken, Duitsland, Verenigd Koninkrijk, België en Frankrijk) een informele agenda op te stellen voor meer samenhang en samenwerking op regionaal niveau. De ambitie is om van hieruit tot meer afstemming tussen ambities te komen en efficiency te zoeken binnen de verschillende schaalniveaus waarin het maatregelenprogramma, het monitoringsprogramma, de indicatoren en bijbehorende kennisprogrammering worden uitgewerkt: zuidelijke Noordzee, OSPAR- en EU-niveau. Dit past binnen het streven van het NWP om tot een internationale strategie te komen voor de zuidelijke Noordzee. De ambitie is om resultaten zoveel mogelijk te laten neerslaan in het monitoringprogramma (Mariene Strategie Deel II) in 2014 en het maatregelenprogramma (Mariene Strategie Deel III) en de EU-kennisprogrammering. Het streven is daarnaast om richting de tweede KRM-cyclus (vanaf 2018) ook de milieudoelen beter op elkaar af te stemmen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I In de hoofdstukken 1, 2, 3, en bijlage 2 is sterker verwezen naar het OSPAR coordination-document en key messages for reporting sheets. In Hoofdstuk 3 is een paragraaf “Internationale Samenhang en Samenwerking” ingevoegd na 3.12.1.

Nr 5-4

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Het effect van sommige maatregelen zal pas na een bepaalde tijd meetbaar zijn. Het mag niet zo zijn, dat zulke maatregelen in het kader van adaptief beheer vroegtijdig worden stopgezet of aangepast.

Reactie Het is niet de intentie om maatregelen vroegtijdig af te breken, juist vanwege de veelal lange responstijd van het mariene ecosysteem. Niet uit te sluiten is dat tussentijdse nieuwe inzichten logischerwijs tot bijstelling of stopzetting leiden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-7

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De overheid zou randvoorwaarden voor duurzaam gebruik aan moeten geven.

Reactie Het Integraal Beheerplan Noordzee geeft invulling aan het integraal afwegingskader voor vergunningplichtige activiteiten, als uitwerking van het afwegingskader in het NWP. Vergunningvereisten vloeien voort uit (inter)nationale regelgeving en verdragen (zoals Wm, VHR en OSPAR) met als oogmerk duurzaam gebruik. In de Mariene Strategie Deel I is geconcludeerd dat dit afwegingskader bijdraagt aan het behalen van de goede milieutoestand in het licht van de KRM. Verder is Nederland zeer actief om via UN (IMO, UNEP) en EU (GVB, richtlijnen) gebruiksfuncties waarbij kaderstelling op internationaal niveau plaatsvindt, als scheepvaart en visserij, te verduurzamen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-20

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 67 ‘Onderdeel van het kabinetsbeleid in het Nationaal Water Plan is om ieder serieus initiatief voor een duurzamer gebruik van de Noordzee dat bijdraagt aan een sterke economie en ecologie te ondersteunen.’ Eén van de knelpunten is momenteel dat de zee te intensief gebruikt wordt. Nieuwe initiatieven betekenen een nog intensiever gebruik, tenzij duurzamer alternatieven in de plaats komen van andere minder duurzame activiteiten. Het kabinet zou zich dan ook moeten inzetten voor een verduurzaming van al het gebruik, de intensiteit van het gebruik te verminderen en daarbij een regierol in te vullen.

Reactie Zie Nr 5-7. Het integraal Noordzeebeleid van het NWP richt zich op duurzaam gebruik van de Noordzee in evenwicht met het ecosysteem. De Staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu vervult als coördinerend bewindspersoon een regierol. Intensiteit van het gebruik verminderen is geen doel op zich, maar het gaat om het effect op het ecosysteem.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-10

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 2.2: De beoordeling van de ecosysteem componenten zou op ecologisch relevante schaal moeten plaatsvinden. De beschrijving in de mariene strategie is gericht op het NCP. Dat is logisch, maar niet voldoende. De participant mist bij de beschrijvingen een doorkijk naar een referentie: hoe de ecosystemecomponenten er uitzien met minimale menselijke impact.

Reactie Voor het bepalen van een toekomstbeeld is het niet mogelijk terug te grijpen naar de historische situatie. Er is een gebrek aan een universeel bruikbare historische referentie of ongestoorde referentie. Deels is deze onbekend, daarnaast zijn aanwezigheid van exoten, toename van zuidelijke soorten, verdwijnen van harde substraten en hydrografische veranderingen onomkeerbaar. In de guidance van de EC is de mogelijkheid overeengekomen om de huidige situatie als referentie te gebruiken. In paragraaf 2.2 is naast een omschrijving van de huidige toestand een korte beschrijving van de ontwikkelingen gegeven.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-11

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze In paragraaf 2.2.1 mist een beschrijving van de kustzone tussen Noordzeekustzone en Voordelta, en de Borkumse stenen, waar zeldzaam habitat voorkomt.

Reactie In deze paragraaf wordt de kustzone als geheel beschreven onder het habitatype 'ondiep fijn zand'. Het gebied 'Borkumse stenen' betreft een zandbodem met verspreid liggende stenen en is hier ingedeeld bij de zandbodems. In 2012 wordt bepaald of het Nederlandse deel van de Borkumse stenen kwalificeert als te beschermen gebied onder de habitatrichtlijn. Borkumse stenen wordt wel in de textbox over harde substraten genoemd.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-12

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze In paragraaf 2.2.3 ontbreekt het niet-beschermde deel van de kustzone waar hoge biomassa en dichtheden van benthos en zeer hoge vogelwaarden zijn.

Reactie Deze omschrijving is inderdaad van toepassing op de gehele kustzone. Bij vogels (paragraaf 2.2.5) wordt al de gehele kustzone genoemd.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I In de tekst is op pagina 29, linker kolom eerste bullet wordt 'de Natura 2000-gebieden langs de kust' vervangen door 'de kustzone'.

Nr 5-13

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 2.2.4: Het is belangrijk te constateren dat de bestanden van de grotere demersale vissoorten, inclusief haaien en roggen zijn afgenomen door de grote visserijdruk in dit deel van de Noordzee. Door hun langzame voortplanting is herstel moeilijk en zullen

ingrijpende maatregelen nodig zijn om deze toestand te verbeteren.

Reactie In deze paragraaf wordt de toestand van het ecosysteem beschreven. In paragraaf 2.4.1 wordt de relatie met menselijke activiteiten (visserij) beschreven. Voor de duidelijkheid wordt in beide paragrafen specifiek naar de andere paragraaf verwezen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-19

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Eigenlijk zou je ook inzicht moeten hebben wat de kosten zijn als je de maatregelen niet neemt en dan de gevolgen van de activiteiten achteraf moet herstellen. Die kosten zullen vele malen hoger liggen. Zoals het nu is beschreven, lijkt het een enorme investering (147 miljoen euro). In paragraaf 2.3.1 valt echter te lezen dat de toegevoegde waarde van het NCP in 2007 ruim 26 miljard euro bedroeg. De maatregelen kosten dus minder dan 1% van wat het oplevert.

Reactie De redeneerlijn die hier wordt gevolgd, is dat de waarde die de maatschappij als geheel hecht aan de bescherming van het mariene milieu kan worden afgeleid van de kosten die zij bereid is te maken (dragen) voor maatregelen die het mariene milieu beschermen. Dit is een standaardaanpak in de economische theorie, die uitgaat van gebleken voorkeur. Als de huidige maatregelen niet zouden zijn getroffen, dan had het mariene milieu niet de huidige kwaliteit gehad. Juist omdat het onduidelijk is wat de kwaliteit van het mariene milieu zou zijn als er geen maatregelen genomen zouden worden, is dit ook lastig om te kwantificeren. Vandaar de gekozen aanpak, omdat op deze manier een kwantitatieve invulling kan worden gegeven aan de KRM verplichting 'analyse van de aan de aantasting van het mariene milieu verbonden kosten'.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-21

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.3: In de ontwerp Mariene Strategie ontbreekt een goed overzicht van welke indicatoren nu al gebruikt worden en welke in de toekomst gebruikt gaan worden

Reactie Een tabel die de indicatoren per milieudoel weergeeft met daarbij ook of het een gebruikte (bestaande) dan wel ongebruikte (bestaand of nog niet bestaand / te ontwikkelen) indicator is komt niet voor in hoofdstuk 3. Dit overzicht is wel per descriptor gegeven in paragrafen 3.4 t/m 3.11.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen.

Nr 5-24

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Op pagina 72 wordt beschreven dat de doelen gericht worden op de grootste verstoringen en risico's. Dat is begrijpelijk, want daar kan de meeste winst behaald worden. Echter, de integriteit van het ecosysteem (zie OSPAR-definitie) hangt natuurlijk niet slechts af van de grootste risico's/schade, maar van alle schade en dan ook in onderlinge samenhang.

Reactie Het Kabinet kiest voor een aanpak van de grootste verstoringen en risico's voor het functioneren van het mariene ecosysteem. Hierbij wordt ook, voor zover mogelijk, gekeken naar cumulatie van effecten. Op deze wijze wordt uitvoering gegeven aan de richtlijn. Die is gericht op de belangrijkste verstoringen. Zie art 10.1 van de KRM en verwijzing naar art 8.1 daarin.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-25

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 74: "Conform de ecosysteem-benadering... en het functioneren van het mariene ecosysteem." In het OSPAR advies over biodiversiteits-descriptoren staat juist dat het belangrijk is om een combinatie te hebben van indicatoren die inzicht geven in de pressure en andere die inzicht geven in de state.

Reactie Pressure indicatoren zijn gebaseerd op gebruiksparameters. Status indicatoren geven de impact op de status weer. De onder 3.4.4 genoemde indicatoren zijn, met uitzondering van nummer 14, alle status-indicatoren. Er zijn veel manieren om status-indicatoren samen te stellen. De richtlijn geeft duidelijk als doel voor de indicatoren aan dat zij de voortgang richting het bereiken van de goede milieutoestand begeleiden, rekening houdend met de belastende en beïnvloedende factoren (art 10.1). Het is daarom zaak dat de indicatoren, ook de status-indicatoren, gevoelig zijn voor de effecten van belastende en beïnvloedende factoren, zodat de effectiviteit van het beleid bepaald kan worden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-36

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.4.4: Bij de overwegingen op pagina 79 wordt alleen aandacht geschonken aan pressure indicatoren (die een link leggen met menselijk handelen). Participant wil het belang van status indicatoren benadrukken.

Reactie Zie Nr 5-25

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-31

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 78: Het tussendoel "trend ombuigen" is niet concreet genoeg, het is onduidelijk hoe subdoelen en indicatoren en criteria uit het commissiebesluit aan elkaar gerelateerd zijn. Daardoor is het niet duidelijk of aan de vereisten uit het commissiebesluit wordt voldaan.

Reactie "De trend van verslechtering ombuigen naar een ontwikkeling richting herstel" betekent daadwerkelijk de neergaande lijn in 2020 te hebben omgebogen in een opgaande lijn. Gezien de huidige toestand van het ecosysteem en de onzekerheden rondom het herstel (zie ook 5-1), is dit een ambitieuze doelstelling. De relatie tussen doelen, indicatoren en criteria uit het commissiebesluit is op de volgende wijze uiteen gezet: Bij ieder (sub-) doel en iedere indicator aangegeven op welke criteria uit het commissiebesluit deze betrekking hebben. Waar er meerdere subdoelen zijn, is een onderverdeling gemaakt met hoofdjes. Dezelfde indeling is bij de indicatoren gebruikt om de relatie tussen indicatoren en subdoelen duidelijk te maken. Zie 3.4 tot 3.11.

Aan de vereisten van het commissiebesluit, zoals verwoord in deel A van de Annex bij het besluit, met name onder 8, wordt voldaan.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-37

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.4.4: Participant vindt de indicatoren voor het ecosysteem te mager. In de adviesdocumenten van Imares/Deltares en ook de OSPAR guidance worden er meer indicatoren al verder uitgewerkt. Waarom wordt voor benthos bijvoorbeeld niet de soortenlijst uit tabel 3.2 van het adviesdocument gebruikt?

Reactie Naast de in het adviesrapport genoemde soortenlijst, afkomstig van het Hotspot-onderzoek, zijn er meer beschikbaar. Zo is de KRW-indicator BEQI recent vernieuwd en uitgebreid met een indicatie lijst voor gevoeligheid voor bodemvisserij. Ook de buurlanden werken met verschillende lijsten. Inzet is om in OSPAR- of (zuidelijke) Noordzee verband tot een gezamenlijke methodiek te komen. Dit is in ontwikkeling.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-39

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 81: Participant vindt het van groot belang dat de mariene strategie breder is dan alleen N2000. Juist OSPAR, dat beter rekening houdt met functies en

processen moet een centrale rol hebben en houden in de mariene strategie.

Reactie OSPAR speelt al een cruciale rol in de totstandkoming van de nationale mariene strategieën en vervolgens de regionalisering daarvan. De lidstaten maken intensief gebruik van niet alleen de bestaande OSPAR kennis en expertise maar refereren hun goede milieutoestand, doelstellingen, indicatoren, etc. aan die van OSPAR en maken intensief gebruik van de verschillende overlegstructuren en thematische werkgroepen, commissies en onderzoekassociaties. Zie ook zienswijze 5-33 in het hoofdstuk Natuur.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-46

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Bij prioriteiten kennisprogrammering mist nog bij het mariene ecosysteem het inzicht in de voedselwebrelaties.

Reactie Er is geconstateerd dat er een beperkte kennis van de voedselrelaties is. In de kennisprogrammering is echter enige focus vereist om de beperkte middelen zo effectief mogelijk in te zetten. De inschatting is dat hier nu niet de oplossing ligt voor de aanpak van de belangrijkste problemen gerelateerd aan menselijke activiteiten.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-58

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Om de doelen in de KRM te halen dient een gigantische inspanning te worden gepleegd. Het terugbrengen van de beschikbare middelen (Tabel 5: Prognose Rijksuitgaven: van 3.2 miljoen in 2012 naar beneden tot 2,77 miljoen/jaar in 2020) past naar onze mening niet in deze ambitie.

Reactie De Mariene Strategie bouwt voort op bestaand en reeds voorgenomen beleid en richt zich op hetgeen dat aanvullend nodig is om de goede milieutoestand te bereiken. Het in de Mariene Strategie Deel I opgenomen budget is daarop toegespitst. De werkelijke omvang van het totale beleid dat gericht is op een gezonde zee en een duurzaam gebruik is veel groter. In Hoofdstuk 3 van de Mariene Strategie Deel I is per descriptor het relevante bestaande en voorgenomen beleid samengevat, het daarmee gepaard gaande budget is een veelvoud van wat in de financiële paragraaf van de Mariene Strategie Deel I is opgenomen: in paragraaf 2.5 worden de totale kosten van het rijk voor natuur- en milieubeleid op de Noordzee op minimaal € 35 miljoen per jaar geschat.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 6-4

Organisatie KVNR, Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders

Deelzienswijze Tabel 3, pagina 57: Hier is een te lage schatting van kosten voor scheepvaart gemaakt, zij moeten mogelijk veel meer investeren.

Reactie In tekst is erkend dat de getallen die in de tabel worden gepresenteerd een onderschatting zijn van de werkelijke kosten. Voor wat betreft de scheepvaart is dat gedaan door middel van de volgende tekst: 'Zo is voor scheepvaart aangenomen dat slechts 10 procent van de kosten die de Nederlandse scheepvaart maakt ter bescherming van het mariene milieu moet worden toegerekend aan de bescherming van het Nederlandse deel van de Noordzee. De schepen zijn immers slechts een beperkt deel van de tijd in Nederlandse wateren, maar de sector zal wel het volledige bedrag moeten betalen en is dus meer dan 150 miljoen euro kwijt aan huidige maatregelen. Tachtig procent van de scheepvaart op het Nederlandse deel van de Noordzee wordt uitgevoerd door buitenlandse rederijen. De gerelateerde kosten blijven buiten beeld.' Daarnaast is erkend dat ook de kosten van bestaande en aanstaande wetgeving op het gebied van zwavel niet zijn meegenomen. Aan het eind van de paragraaf wordt geconcludeerd 'dat de werkelijk gemaakte kosten groter zijn dan de gepresenteerde cijfers.'

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-1

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze Voorgenomen internationaal beleid dient om de introductie van invasieve exoten te voorkomen. Aangezien de zeevaart één van de bronnen van exoten is, hangt het halen van de goede milieutoestand samen met de uitvoering van het Ballastwaterverdrag (IMO). Indien ratificatie niet tijdig tot stand komt óf de uitvoering van het verdrag vertraagt, mag dat niet leiden tot aanvullende (eenzijdige) nationale of Europese maatregelen voor scheepvaart en havens.

Reactie Het tijdstip waarop het ballastwaterverdrag in werking treedt is inderdaad afhankelijk van het aantal nationale ratificaties. Gezien het aantal landen dat ratificering aan het voorbereiden is, is de algemene verwachting dat die inwerkingtreding er spoedig zal komen. Het kabinet heeft niet het voornemen om bij late inwerkingtreding te komen met een nationale, op ballastwater gerichte, maatregel voor de scheepvaart. Immers Nederland heeft het verdrag geratificeerd en in de Nederlandse wetgeving vastgelegd. De EU is autonoom in haar optreden en besluitvorming om bij late in werking treding van het verdrag met maatregelen gericht op ballastwater te komen. Het is het Kabinet onbekend of er een voornemen tot een of meerdere maatregelen bij de Europese Commissie bestaat.

Angst voor dreigende maatregelen voor de scheepvaart lijkt daarmee vooralsnog ongegrond.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-5

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze Pagina 14: Er wordt gesteld dat indicatoren bijgesteld en/of eventuele nieuwe indicatoren ontwikkeld worden. We vragen daarbij om transparantie en betrokkenheid, zoals dit tot nu toe ook steeds is gebeurd. Zeker als daaruit nieuwe, aanvullende maatregelen worden voorgeschreven.

Reactie Dit is ondersteuning van het voorgenomen beleid. Stakeholders zullen ook in het vervolgproces en bij het bijstellen van bestaande en nieuwe indicatoren worden betrokken. Indicatoren worden gebruikt om de mate van doelbereik te bepalen en hebben in die zin geen directe relatie met het bepalen van de maatregelen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-6

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze Pagina 81: Het is realistischer om uit te gaan van ratificatie van het Ballastwater verdrag in 2014.

Reactie Het tijdstip waarop het ballastwaterverdrag in werking treedt is afhankelijk van het aantal nationale ratificaties. Dit tijdstip is daarom niet exact te voorspellen. De omschrijving van het tijdstip wordt daarom aangepast tot "2013 of later".

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Op pagina 88, rechter kolom, tweede bullet: "2013" gewijzigd in "2013 of later".

Nr 8-5

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Participant vindt dat de systematiek van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie beter aansluit bij de kenmerken van dit marien natuurgebied dan de Kaderrichtlijn Water. Hopelijk besluit de Nederlandse regering bij de actualisatie in 2018 om de Waddenzee alsnog bij het opstellen van een Mariene Strategie te betrekken.

Reactie Bij de aanvaarding van de richtlijn in 2008 en de wettelijke implementatie van de richtlijn in het Waterbesluit heeft het kabinet besloten zich voor de mariene wateren onder de KRM te houden aan de in de richtlijn opgenomen definities. Deze blijven beperkt tot de wateren zeewaarts van de basiskustlijn, die langs de Noordzeezijde van de Waddeneilanden ligt. Evenals de met name genoemde KRW overgangswateren (zoals Eems-Dollard) is de Waddenzee

daarmee uitgezonderd van de werkingsfeer van de KRM (zogenaamde interne wateren).

Twee afwegingen hebben een rol gespeeld bij het besluit van de regering om niet van haar discretionaire bevoegdheid gebruik te maken de Waddenzee alsnog onder de werkingsfeer van de KRM te brengen. Het kabinet is zich terdege bewust van de ecologische relaties tussen de Noordzee en de Waddenzee, maar is tevens van mening dat de nationale wet- en regelgeving voor de implementatie van de Kaderrichtlijn water en de Vogel- en Habitatrichtlijnen voldoende beschermingsmogelijkheden bieden voor de Waddenzee. Het van toepassing verklaren van de KRM op de Waddenzee leidt tot een onnodige stapeling van regelgeving en genereert extra bestuurlijke lasten. Het is bestaand kabinetsbeleid om dat te voorkomen.

Nederland stelt zich in de trilaterale samenwerking voor de Waddenzee op het standpunt dat het bereid is op het gebied van monitoring, beoordeling en het treffen van maatregelen internationaal samen te werken, maar ziet dit als onze nationale bevoegdheid. Reeds bestaande EU verplichtingen met betrekking tot de Nederlandse interne wateren worden daarbij voldoende geacht.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Hoofdstuk 3

Deelzienswijzen zwerfvuil

De deelzienswijzen voor de categorie zwerfvuil zijn hieronder weergegeven

Nr 2-1

Organisatie Vertrouwelijk

Deelzienswijze Participant spreekt waardering uit voor de aandacht voor zwerfvuil. Vraagt speciale aandacht voor uitbreiding van statiegeld.

Reactie Met betrekking tot statiegeld geldt vanaf 2013 een nieuwe Raamovereenkomst Verpakkingen. De Raamovereenkomst bevat afspraken om het sluiten van grondstofkringlopen te verbeteren. Vooral bij kunststof kan nog een slag worden gemaakt. In het akkoord is opgenomen dat grote kunststof frisdrankflessen ook ingezameld gaan worden samen met het overige kunststof afval. Het statiegeldsysteem is dan niet meer nodig. Bovendien is de bijdrage van statiegeld beperkt, hiermee wordt slechts 6% van het kunststof effectief ingezameld. De nieuwe overeenkomst bevat maatregelen die er voor moeten zorgen dat er geen achteruitgang is voor het milieu, koppelt het eventueel niet inzetten van statiegeld aan voorwaarden en bevat afspraken voor sterke verduurzaming van verpakkingen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-8

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Participant vraagt nu al meer aandacht voor maatregelen voor preventie van afval, in plaats van alleen wachten op langdurig onderzoek over effecten van afval.

Reactie In de Mariene Strategie Deel I is een beleidsopgave geformuleerd voor zwerfvuil dat moet uitmonden in een

pakket van aanvullende maatregelen, uiterlijk 2015 en wanneer mogelijk kunnen maatregelen eerder ingaan. Er wordt niet gewacht op resultaten uit meerjarig onderzoek. Het Kabinet richt zich daarbij vooral op preventie. Zie p. 97 (linker kader).

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-48

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.2 Zwerfvuil. De indieners zijn van mening dat er erg weinig wordt beboet voor overtredingen van MARPOL Annex V. Controle en handhaving zijn zeer belangrijk om de bestaande wet- en regelgeving die bestaan op het gebied van afvalafhandeling door schepen effectief te laten verlopen. Alleen zo dragen zij daadwerkelijk bij aan het behalen van de doelen voor zwerfvuil zoals deze binnen de KRM gesteld worden. Een afvalvolgsysteem zien zij als een belangrijke eerste stap, maar ook daadwerkelijke controle en handhaving zijn essentieel. Het kabinet zou dit onderdeel moeten maken van de aanvullende beleidsopgave op het gebied van zwerfvuil.

Reactie Daar waar overtredingen worden geconstateerd wordt in alle gevallen overgegaan tot strafrechtelijke vervolging. Maar handhaving van lozingsverbod bij Annex V is niet eenvoudig. Daarom is de Nederlandse inzet niet alleen gericht op handhaving, maar ook op andere sporen (bewustwording zeevarenden, eenduidige regelgeving, laagdrempelige havenontvangstvoorzieningen enz). Bij de herziening van de Richtlijn havenontvangstvoorzieningen wordt bovendien ingezet op een Europees informatie- en

monitoringssysteem en uniformering van handhavingssystemen wat beide bijdraagt aan een effectievere handhaving. Bij de beleidsvoornemens is handhaving daarom wel meegenomen, maar realisatie is afhankelijk van internationale besluitvorming.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Scheepvaart valt nu niet onder de aanvullende beleidsopgave; deze wordt als sector toegevoegd op pagina 97, linker kolom.

Nr 5-52

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.3 Scheepvaart en havens missen in dit rijtje.

Reactie Zie Nr 5-48

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Zie Nr 5-48

Nr 5-49

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Wij vinden dat KRM en KRW beter op elkaar moeten worden afgestemd als het gaat om afval op zee door landbronnen en rivieren. Vaak wordt verwezen in discussies naar de bewering dat 80% van het afval in zee van een landbron afkomstig is. Hoe zit dit in Nederland? Is daar zicht op? Staat onderzoek gepland?

Reactie Er wordt op dit moment nog niet specifiek gemonitord wat de bijdrage vanaf onze rivieren is. Op basis van strandafvalonderzoek is indicatie dat de bijdrage vanaf landbronnen waarschijnlijk minder dan 80% is. Een aantal monitorings onderzoeken in riviersystemen wordt voorbereid en/of zijn gestart. Rivieren maken deel uit van de aanvullende beleidsopgave. Aangesloten wordt bij de juiste (internationale) overlegplatforms in de stroomgebieden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-50

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Onderdeel van de aanvullende beleidsopgave is bewustwording van plastic afval in zee. Het onderwijzen en trainen van professionals in de scheepvaart- en visserijsector zien wij als een belangrijk onderdeel daarvan. Daarnaast zijn wij van mening dat educatie en bewustwording van een breed publiek noodzakelijk is om zwerfafval afkomstig van burgers te voorkomen. SDN heeft daarom de initiatieven MyBeach en Coastwatch opgezet.

Reactie De genoemde initiatieven zijn in lijn met hetgeen de Mariene Strategie Deel I beoogt op het gebied van bewustwording. De uitwerking van de aanvullende beleidsopgave voor zwerfvuil omvat ondermeer een verdere uitwerking van mogelijke trajecten.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-51

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.2 Er wordt gesteld dat de hoeveelheid zwerfvuil op de kust is afgenomen plus een dalende trend. Maak het resultaat meetbaar, stel een duidelijk doel (bijvoorbeeld 50% reductie van afval op het strand in 2020 op basis van referentie 2002-2009 OSPAR). Een dalende trend is te vaag en niet afrekenbaar.

Reactie Er moet onderscheid gemaakt worden tussen het strandafval als indicator en de plastic deeltjes in de magen van Noordse Stormvogels (Fulmars). Voor strandafval zijn meerjarige gemiddelden bekend. De bron-toewijzingen zijn echter nog niet eenduidig bekend waardoor effecten van maatregelen op het strandafval niet goed te bepalen zijn. Dit wordt nog verder gecompliceerd door het feit dat er op dit moment nog geen betrouwbare statistische trendanalyse methode voor strandafval bestaat. Hier wordt aan gewerkt in Europees en OSPAR verband. In eerste instantie wordt daarom uitgegaan van "minder afval op de referentiestranden" ten opzichte van een referentieperiode en niet van een vast reductiepercentage. Met betrekking tot de Noordse Stormvogel: er is een OSPAR doelstelling bekend (minder dan 10% van de stormvogels hebben meer dan 0,1 gram plastic in hun maag), maar zonder einddatum (lange termijn doel). Een (dalende) trend voor deze indicatoren is goed te bepalen en afrekenbaar in algemene zin, de diverse maatregelen dragen bij aan een dalende trend.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-53

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.3 Er dient een wettelijke basis ontwikkeld te worden om te voorkomen dat er in de toekomst producten ontwikkeld worden die schade aan het milieu kunnen veroorzaken, zoals microplastics in tandpasta, scrubcremes etc.

Reactie In het kader van de aanvullende beleidsopgave zullen (micro)plastics (internationaal) meer aandacht krijgen. Zo zullen productieketens en mogelijkheden voor duurzaam en efficiënt gebruik van plastics worden onderzocht, waaruit ook zal blijken welke aanpak hiervoor het meest geschikt is en waarop beleidsmatige inzet zal toespitsen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-54

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.4 "Door gebrek aan kennis en betrouwbare onderzoeksmethoden is het moeilijk een compleet beeld te krijgen van de trends en gevolgen van

zwerfafval in het mariene milieu.” Dit weten we voor een groot deel wel.

Reactie Strandafval en plastic particles in de magen van Noordse Stormvogels geven een goede indicatie van de trends van zwerfafval. Echter, zoals erkend in de EU Technical Subgroup on Marine Litter, bestaan er nog weinig betrouwbare wetenschappelijke meetprotocollen voor alle segmenten (waterkolom en bodem). Dit is echter geen reden om stil te staan. Preventie staat voorop. Daarom is er een aanvullende beleidsopgave voor zwerfvuil opgesteld.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-55

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.4 Verwezen wordt naar kosteneffectiviteitsanalyse van 2011. Maatregel 6, meer controle en handhaving van illegale lozingen van afval, wordt niet als kosten effectief gezien. Met deze stelling zijn de indieners het absluut oneens. Sowiezo vragen zij zich af hoe het afvalbeleid moet gaan werken zonder controle en handhaving. De kosten bedragen 0.9 miljoen euro/jaar. De kosten die gemeenten jaarlijks maken om afval op te ruimen van stranden is vele malen hoger en daar komen de schafelijke effecten op het mariene milieu nog bovenop.

Reactie Op basis van expert kennis is in 2011 een voorlopige kosteneffectiviteitsanalyse gedaan. Daaruit is een eerste mogelijke rangorde van eventuele maatregelen afgeleid. De resultaten van deze analyses zijn te gebruiken voor de uitwerking van de aanvullende beleidsopgave tot maatregelen. Daarbij zijn vooralsnog geen maatregelen uitgesloten. Bij het vaststellen van het maatregelenpakket zullen de stakeholders betrokken worden, zoals in de voorgaande fase ook is gebeurd.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-56

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.4 Verwezen wordt naar kosteneffectiviteitsanalyse van 2011. Maatregel 16, niet recreatieve stranden opruimen, wordt als zeer kosten effectief gezien. Los van het feit of dit werkelijk kosten effectief is, wordt op deze manier onnodig veel schade aan het kustleven toegebracht.

Reactie Zie Nr 5-55

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-57

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.10.4 Verwezen wordt naar kosteneffectiviteitsanalyse van 2011. Maatregel 4, een oplossing

zoeken voor het zogenaamde ‘pluus’ dat veel in de visserij wordt gebruikt zien de indieners als een goede en kansrijke maatregel. ‘Pluus’ komt zeer veel voor op de Nederlandse kust en wordt ook veel teruggevonden in de magen van Noordse stormvogels.

Reactie Zie Nr 5-55

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 6-1

Organisatie KVNR, Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders

Deelzienswijze Op pagina 87 staat foutief vermeld dat het bijhouden van een Garbage Record Book pas met nieuwe MARPOL Annex V verplicht wordt. Dit is al vermeld onder Annex V.

Reactie Deze fout wordt hersteld.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Aanpassen op pagina 96, rechter kolom, eerste bullet.

Nr 6-2

Organisatie KVNR, Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders

Deelzienswijze Onder het kopje “Verkenning van de kennishiaten”, zou meer over onderzoek naar bronnen van afval moeten komen en vooral die van microplastics.

Reactie Meer zicht op bronidentificatie (ook van microplastics) is ook door de EU Marine Strategy Coordination Group erkend als belangrijk. De EU Technical Subgroup on Marine Litter werkt dit nu verder uit. Bij “verkenning van de kennishiaten” zal worden toegevoegd: “er is gebrek aan kennis over het identificeren en standaardiseren van bronnen van zwerfafval”.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Bovenstaande zin wordt toegevoegd op pagina 97, rechter kolom laatste bullet.

Nr 6-3

Organisatie KVNR, Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders

Deelzienswijze De indiener adresseert de discussie over maatregelen aangaande het verplicht afgeven van scheepsafval in de laatste Europese haven en ziet graag een aanvullend onderzoek naar het wereldwijd afgeven van afval bij goede Haven Ontvangst Voorzieningen (HOV's).

Reactie Een discussie met betrekking tot het verplicht afgeven van afval in de laatste haven en aanvullend onderzoek met betrekking tot het wereldwijd afgeven van afval is nu niet nodig daar er al diverse initiatieven zijn: a) recente ontwikkelingen binnen de IMO zoals het afronden van het actieplan oninadequate Haven Ontvangst Installaties aan te pakken, b) de recente afronding van de mogelijkheid voor het instellen van “Regional Arrangements” onder MARPOL (regionale afspraken tussen Small Island Developing States over het gebruik van HOV's) en c) de bestaande

mogelijkheid voor reders om inadequate HOV's via de vlaggestaat aan IMO te rapporteren (IMO MEPC.1/circ.469, rev 1).

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Hoofdstuk 4

Deelzienswijzen monitoring

De deelzienswijzen voor de categorie monitoring zijn hieronder weergegeven

Nr 5-5

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Het is van groot belang goed na te gaan op welke kennisvragen de indicatoren en monitoring gericht zijn. De indieners verwachten dat er in de meeste gevallen een aanpassing nodig zal zijn en dat aanvullende monitoring en analyse noodzakelijk is.

Reactie Op dit moment is een begin gemaakt met het opstellen van het monitoringsprogramma. Daaruit zal moeten blijken of de huidige monitoring adequaat is en of er aanvullende monitoring noodzakelijk is.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-47

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Als randvoorwaarde voor het monitoringsprogramma geldt dat het totale pakket van monitoringsverplichtingen niet duurder wordt. De indieners vragen ons af of dat haalbaar is. Er zou misschien beter gekeken kunnen worden naar een andere financieringsstructuur waarbij bijvoorbeeld aardgasbaten of andere baten uit zee (zoals domeinconcessie voor zandwinning) kunnen worden gebruikt voor financiering van het onderzoek.

Reactie De KRM maakt voornamelijk gebruik van reeds bestaande beleidsinitiatieven voor de verbetering van het mariene milieu en brengt hier samenhang in. Omdat er al voor het bestaande beleid gemonitord wordt of gaat worden, ligt het in de lijn der verwachting dat het monitoringsprogramma niet duurder wordt. Deze

randvoorwaarde geldt voorzover de monitoring voor het aan de KRM gerelateerde bestaande beleid op orde is. Verder wordt er gestreefd naar meer internationale samenwerking en het toepassen van nieuwe innovatie technieken. Het kabinet verwacht dat deze zaken op termijn het monitoren op zee kostenefficiënter zullen maken.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-2

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze De bewijslast voor het wel of niet optreden van effecten op het ecosysteem moet in het kennis- en monitoringprogramma worden opgenomen in samenwerking met de gebruikers (vooral relevant voor pagina's 67/68)

Reactie Het is redelijk en billijk dat de initiatiefnemer, die (economisch) gewin heeft bij zijn activiteiten op zee, bij de vergunningverlening ook verantwoordelijk wordt gesteld voor de bewijslast en de kosten draagt voor de monitoring en eventuele aanvullende maatregelen om schade aan het mariene milieu te voorkomen. De opgelegde monitoringsverplichtingen zijn er op gericht om aan te tonen of de mogelijke schadelijke effecten voor die specifieke activiteit, op die specifieke plek al dan niet optreden. Het KRM monitoringsprogramma heeft als doel om algemene milieutoestand (status) van de gehele zee te meten en dient ter bepaling van de mate waarin de KRM doelen bereikt worden en heeft daarmee een andere functie. Wel is uitgangspunt dat zoveel mogelijk gebruik gemaakt wordt van bestaande monitoring.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-6

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Maak het Informatiehuis Marien ook verantwoordelijk voor de coördinatie van de monitoring in de Waddenzee.

Reactie Het Informatiehuis Marien is dit jaar van start gegaan en richt zich in de opstartfase op het samenbrengen en ontsluiten van mariene gegevens en informatie. Of de scope van het Informatiehuis Marien zich verbreedt naar andere zoute wateren en ook een meer coördinerende rol zou kunnen gaan spelen op het gebied van vraagbundeling en monitoringsprogramma's, zal in 2016 worden gezien.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Hoofdstuk 5

Deelzienswijzen natuur

De deelzienswijzen voor de categorie natuur zijn hieronder weergegeven

Nr 3-4

Organisatie Productschap Vis, Nederlandse Visserijbond, VisNed

Deelzienswijze De indieners zien geen sluitende motivering voor aanvullende gebiedsbescherming. Zij vrezen dat partijen die eerder onvoldoende gebiedsbescherming menen te hebben gerealiseerd, door middel van de Marine Strategie opnieuw zullen pleiten voor gesloten gebieden ten kosten van de visserij.

Reactie Voor de sluitende motivering voor aanvullende gebiedsbescherming: zie paragraaf 3.4.1, pagina 84, linker kolom, alwaar wordt uitgelegd dat aanvullende gebiedsbescherming noodzakelijk is om aan de bepalingen van artikel 13.4 KRM te voldoen. Artikel 13.4 vraagt om samenhangende en representatieve netwerken van mariene beschermde gebieden, waarbij de diversiteit van de samenstellende ecosystemen adequaat gedekt is. Met de huidige VHR gebiedsbescherming wordt hieraan onvoldoende invulling gegeven. Het bodemecosysteem van de Centrale Oestergronden en het Friese Front is representatief voor het bodemecosysteem van de diepe slibrijke Noordelijke deel van de Nederlandse Noordzee, dat niet is vertegenwoordigd in de huidige VHR gebieden. In de genoemde gebieden is bovendien sprake van een unieke combinatie van elementen die van belang zijn in relatie tot het mariene ecosysteem en met name de descriptor mariene biodiversiteit en zeebodintegriteit: een grote soortenrijkdom en –dichtheid, voorkomen van kwetsbare, zeldzame en bedreigde soorten (zoals langlevende schelpdieren), de omvangrijke totale biomassa, specifieke soortenverspreiding en de evenwichtige samenstelling

van bodemgemeenschappen. Zie het rapport van Bos et al. (2011) in de literatuurlijst. Om bovengenoemde redenen worden de gebieden als zoekgebied voor ruimtelijke beschermingsmaatregelen in het kader van de KRM aangemerkt.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Op pagina 84 moet “artikel 3.14” worden vervangen door “artikel 13.4”

Nr 4-3

Organisatie Vertrouwelijk

Deelzienswijze Het lijkt de indiener logisch om een aanmerkelijk deel van de Noordzee, maar in ieder geval meer dan 10%, als natuureservaat met rust te laten.

Reactie De ontwerp-Mariene Strategie stelt het doel om 10 tot 15% van de bodem van het Nederlands deel van de Noordzee niet noemenswaardig te beroeren door menselijke activiteiten. Dit oppervlak wordt gevonden binnen de huidige natuureservaten, de Natura 2000 gebieden en de aanvullende bodembescherming op het Friese Front en de Centrale Oestergronden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-29

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De indieners zijn van mening dat 30% van de Noordzee en de bodem zou moeten worden beschermd. Ze missen drie dingen: 1. maatregelen voor beschermde gebieden moeten in het beheerplan komen; 2. tussenliggende gebied tussen Rotterdam en Bergen moet ook

beschermd worden; 3. Bruine Bank, Borkumse stenen en Zeeuwse Banken moeten ook beschermd.

Reactie De onderbouwing van de mening, dat 30% van de Noordzee zou moeten worden beschermd, ontbreekt. Het kabinet wijst er op dat momenteel al ruim 19% van de Noordzee onder Natura 2000 zal worden gebracht (Friese Front, Klaverbank, Doggersbank, Noordzeekustzone, Vlakte van de Raan, Voordelta). In aanvulling hierop benoemt de ontwerp-Mariene Strategie het Friese Front en de Centrale Oestergronden als zoekgebied voor ruimtelijke beschermingsmaatregelen in het kader van de KRM. Daarnaast zal in de tweede helft van 2012, op basis van onderzoek dat in het kader van het Nationale Waterplan is geïnitieerd, besluitvorming plaatsvinden over het al dan niet kwalificeren van een aantal andere ecologisch waardevolle gebieden als VHR gebieden. Dit onderzoek betreft onder meer de door de indiener genoemde gebieden Bruine Bank, Borkumse Stenen en Zeeuwse Banken. Voor de door de indiener bepleitte bescherming van de Centrale Kustzee (tussen Rotterdam en Bergen) wordt verwezen naar hoofdstuk 3.2 van Bijlage C van het wijzigingsbesluit van het Natura 2000 gebied Noordzeekustzone, waarin al is ingegaan op dezelfde, eerder in het kader van Natura 2000 ingediende, zienswijze: ongeveer tweederde van de Nederlandse kustzone is aangewezen als Natura 2000 gebied. Hierbinnen is sprake van voldoende dekking van habitattypen en soorten, ook volgens de Europese Commissie. Voor het van toepassing zijn van OSPAR doelen in de Natura 2000 gebieden wordt eveneens naar het voornoemde Natura 2000 aanwijzingsbesluit (hoofdstuk 2.2. van bijlage C) verwezen, waarin ook al is ingegaan op dezelfde zienswijze. Daar staat dat in OSPAR kader is afgesproken (paragraaf 3.5 van recommendation 2003/3), dat een aanmelding van een gebied als OSPAR marine protected area geen aanvullende verplichting inhoudt ten opzichte de verplichtingen van de VHR. Uiteraard zullen maatregelen in beschermde Natura 2000 gebieden in de Natura 2000 beheerplannen worden opgenomen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-9

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze De indieners zijn het grotendeels eens met de initiële beoordeling goede milieutoestand en doelen, maar verbaasd over de conclusie dat deze “goede milieutoestand”, als gevolg van bodemberoering en bijvangst in de visserij niet in 2020, en mogelijk niet in 2027, is te bereiken. Nederland kan door middel van het aanpassen van de nieuwe Wet Natuur natuurbeschermingsmaatregelen in de Noordzee juridisch mogelijk maken. Deze organisaties hebben dit

in de consultatieronde voor deze nieuwe wet uitgebreid toegelicht. Er is dan ook geen sprake van “overmacht”. Het kabinet beschikt over voldoende juridische en beleidsmatige mogelijkheden om activiteiten op de Noordzee afdoende te reguleren. De keuze om deze instrumenten niet te gebruiken, is in strijd met het genoemde artikel 14. Voorbeelden van maatregelen welke volgens de indieners hieraan een bijdrage kunnen leveren zijn het verhogen van het percentage bodembeschermingsgebied in de Noordzee naar 30%, en een verdere vermindering van de visserijdruk. Door het percentage te beschermen bodem te verhogen is het ook mogelijk om waardevolle gebieden als de Bruine Bank, de Borkumse Stenen, en de Texelse Stenen, aanvullend te beschermen.

Reactie Zie Nr 5-29 en Nr 5.9 in Hoofdstuk 7 “Deelzienswijzen Visserij”

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-15

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 2.2.5 mist een verwijzing naar het Friese Front als beoogd vogelrichtlijngebied en de hoge vogelwaarden van het niet beschermde deel van de kustzone.

Reactie De verwijzing naar het Friese Front als vogelrichtlijngebied wordt gemaakt. De gevraagde verwijzing naar de hoge vogelwaarden in de centrale kustzone is al in de tekst opgenomen in paragraaf 2.2.5, pagina 33-34, laatste twee zinnen boven “Ontwikkelingen”.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Op pagina 33 rechter kolom zal in paragraaf 2.2.5 na “IJslandse broedplaatsen.” de volgende zin worden ingevoegd: “Daarom zal het gebied ook worden aangewezen als speciale beschermingszone in kader van de Vogelrichtlijn”.

Nr 5-33

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Op pagina 80 is de indicator uitwerking voor vogels veel te beperkt. Het is niet duidelijk welke indicatoren voor de Vogelrichtlijn worden gebruikt. De Vogelrichtlijn is niet voldoende om de goede milieutoestand te behalen. Er moeten ook concretere doelen gesteld worden, zoals bijvoorbeeld “Seabird distribution and abundance should be within target levels for all main seabird species, and at the very least for 75% of the species, in line with OSPAR and ICES advice (the closer to 100% the better)”. Ook voor vogels doen Imares en Deltares goed onderbouwde voorstellen voor indicatoren. Waarom wordt daar geen rekening mee gehouden?

Reactie Regelgeving dient consistent en helder te zijn. Er worden daarom in principe geen verschillende doelen of indicatoren voor dezelfde onderwerpen in dezelfde

gebieden gehanteerd, als daar geen reden toe is. De in paragraaf 3.4.4 opgenomen doelen zijn daarom gelijk aan de landelijke doelen conform de Vogelrichtlijn zoals opgenomen in het Natura 2000 doelendocument uit 2006. De KRM vervangt de VHR niet, maar beziet of bestaande doelen toereikend zijn of dat aanvullend beleid nodig is. Er is thans geen aanleiding te veronderstellen dat de VHR doelen niet voldoen. De indieners stellen dat niet duidelijk is welke indicatoren volgens de Vogelrichtlijn worden gebruikt. Dat zijn: verspreiding, omvang, conditie en toekomstperspectief van populaties en kwaliteit van het leefgebied voor vogelsoorten waarop de Vogelrichtlijn van toepassing is. Het advies van Deltares en IMARES refereert aan de in ontwikkeling zijnde EcoQO's voor zeevogels in OSPAR-kader, zoals vermeld in paragraaf 3.4.4. (indicatoren). Het is nog niet duidelijk in hoeverre deze EcoQO's aansluiten bij de Nederlandse Vogelrichtlijndoelen, vandaar dat vooralsnog deze EcoQO's niet zijn overgenomen. Blijvend aandachtspunt voor de komende jaren is dat nieuwe inzichten op ecosysteemniveauniveau en op soort- en habitatniveau in het kader van de KRM, OSPAR en van de VHR op elkaar blijven aansluiten. Er zal rekening worden gehouden met de onder dit punt ingebrachte zienswijzen, onder meer door de indieners hierbij te betrekken.

Niet voor alle in paragraaf 2.2.5 genoemde pelagische vogelsoorten zijn momenteel vogelrichtlijngebieden geselecteerd. Daarom wordt de reikwijdte van het milieudoel voor vogelsoorten in 3.4.2 uitgebreid in lijn met de criteria 1.1, 1.2, 1.3, 4.1 en 4.3 uit Commissiebesluit 2010/477/EU voor beoordeling van de goede milieutoestand.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I In paragraaf 3.4.1 wordt onder het milieudoel voor vogelsoorten de volgende tekst opgenomen: "De doelen voor vogelrichtlijnsoorten zijn conform de landelijke doelen van de Vogelrichtlijn. Voor pelagische zeevogels waarvoor het Nederlandse deel van de Noordzee van belang is maar waarvoor geen Vogelrichtlijn gebieden zijn geselecteerd, is het doel om op regionale schaal een gunstige staat van instandhouding te realiseren. Voor soorten waarbij dit relevant is wordt rekening gehouden met een afnemende beschikbaarheid van voedsel ten gevolge van afnemende visserijdiscards en afnemende eutrofiëring."

Nr 5-34

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Op pagina's 78/80: Het doel is heel vaag. Welke interventies op welke onderdelen van het voedselweb worden gedaan? Wordt alleen gekeken naar toppredatoren of ook bijvoorbeeld naar de invloed van mensen op primaire productie? Bovendien zijn de indicatoren genoemd binnen de soortsgroepen niet goed geschikt als indicator voor het voedselweb.

Reactie Het doel voor de voedselwebben is dat het effect van menselijk handelen (interventie) op de relaties tussen de verschillende trofische niveaus binnen een voedselweb wordt verminderd. Met "interventie" wordt bijvoorbeeld bedoeld op de verspreiding van zwerfvuil in het mariene milieu of de impact van visserij. Binnen het voedselweb zal naar toppredatoren en bepaalde voedselrelaties voor specifieke sleutelsoorten worden gekeken. Voor de indicatoren wordt verwezen naar het genoemde op p. 87.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-35

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 78 g) zeezoogdieren: Voor zeezoogdieren wordt verwezen naar de doelen onder de Habitatrichtlijn. Deze doelen zijn niet voldoende om de goede milieutoestand te behalen voor zeezoogdieren: als referentie gebruiken ze de datum van het inwerking treden van de Habitatrichtlijn en toen was al sprake van een sterk beïnvloede situatie. Bovendien gaat de Habitatrichtlijn onvoldoende uit van herstelaspecten en zijn er nog te weinig middelen om buiten Natura 2000 gebieden maatregelen te nemen.

Reactie Herstel van de situatie ten tijde van inwerking treden van de Habitatrichtlijn is niet het doel, doel is een gunstige staat van instandhouding. De gunstige staat van instandhouding van genoemde zoogdieren is aangegeven in Habitatrichtlijn artikel 11. De "staat van instandhouding" wordt als "gunstig" beschouwd wanneer: — uit populatiedynamische gegevens blijkt dat de betrokken soort nog steeds een levensvatbare component is van de natuurlijke habitat waarin hij voorkomt, en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven, en — het natuurlijke verspreidingsgebied van die soort niet kleiner wordt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen worden, en — er een voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de populaties van die soort op lange termijn in stand te houden;

Ook stelt de indiener dat er nog te weinig middelen zijn om buiten de Natura 2000 gebieden maatregelen te nemen. In dit verband verwijst het Kabinet naar het bruinvisbescherming plan dat zowel binnen als buiten Natura 2000 gebieden zijn uitwerking krijgt.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-40

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.5 Exoten: Hier staat onjuiste informatie, er zijn al 72 soorten aangetroffen in Waddenzee, terwijl er 37 is opgenomen in de initiële beoordeling voor het Nederland deel van Noordzee. De gevolgen van exoten zijn groter dan in de initiële beoordeling staat.

Reactie De onderzoeker in kwestie heeft in de Levende Natuur niet verklaard dat vorig jaar 72 exoten zijn aangetroffen in de Waddenzee: Het totaal aantal soorten exoten wat ooit in de Waddenzee is aangetroffen is 72. Daarbij zitten 18 exoten/uitheemse soorten/soorten van onbekende herkomst die tijdens de inventarisaties in onze 2009 en 2011 voor het eerst zijn “gescoord” voor de Waddenzee. Veel van die soorten zitten er waarschijnlijk al langer, maar zijn eerder niet waargenomen omdat er geen specifieke monitoring van exoten in het totale ecosysteem de Waddenzee plaats vindt. De meeste van deze soorten zullen overigens naar verwachting weinig tot geen invloed op het totale ecosysteem van de Waddenzee hebben. Dat er meer exoten op de Noordzee zouden zijn met grotere effecten op het ecosysteem, wordt niet gestaafd door de aangehaalde literatuur. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat het voorgenoemde beleid onvoldoende is. Indien uit nader onderzoek blijkt dat de doelen niet gehaald worden, zullen aanvullende maatregelen worden overwogen (zie ook zienswijze 5-41).

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-1

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze De analyse over halen doelstelling exoten in 2020 klopt niet: er zijn meer exoten in de Noordzee aanwezig met grotere effecten op het ecosysteem. Aanvullende beleidsinspanning voor het behalen van de doelen voor exoten is noodzakelijk.

Reactie Zie Nr 5-40

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-41

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.5 Bestaand beleid is onvoldoende om kans op introductie van exoten te verminderen. Zie Gittenberger, A, *Nieuwe exoten in de Waddenzee, De levende Natuur* 113 (3), blz 96-100, mei 2012”. Een aanvullende beleidsinspanning, gericht op het isoleren van de Oesterputten in Yrseke, het voorkomen van storten van tarra in de Oosterschelde, en het voorkomen van insleep door recreatieve scheepvaart door het nemen van verplichte maatregelen, is minimaal noodzakelijk.

Reactie In het kader van specificering van de “Beleidsnota Invasieve exoten voor de schelpdierensector” is een Beleidslijn Schelpdierverplaatsingen 2012 gepubliceerd die kaders stelt aan de gebruikers waaraan schelpdierverplaatsingen moeten voldoen opdat er geen significante negatieve gevolgen voor de natuurdoelstellingen van het Wadden-gebied gaan optreden. Met dat kader zal de sector een

protocol/programma moeten maken om dit te realiseren. Via de vergunningverlening onder de Natuurbeschermingswet 1998 zal hierop getoetst worden. Onderdeel is bijvoorbeeld een schelpdierafhankelijke inventarisatie om probleemsoorten uit te sluiten en het nemen van mitigerende maatregelen. In aanvulling op het beleid ten aanzien van schelpdierverplaatsingen en het bestaande IMO beleid ten aanzien van recreatie, zijn vanuit het ministerie van EL&I op het moment meerdere initiatieven gestart die zich specifiek op jachthavens en het risico van exoten richten. Hierbij wordt vooral op een LIFE+ aanvraag gedoeld die in aanmaak is op initiatief van o.a. de Nederlandse overheid in samenwerking met Duitsland en Denemarken. Indien uit het Life+ onderzoek blijkt dat vrijwillige maatregelen door de recreatievaart onvoldoende soelaas bieden, kunnen nadere maatregelen overwogen worden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-4

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Ontwikkel een programma met maatregelen om de invoer van exoten via schelpdierkweek en recreatievaart / plezierjachten te voorkomen. Beleid is niet voldoende: er dienen ook concrete aanvullende maatregelen te worden genomen.

Reactie Zie Nr 5-41

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-4c

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Gittenberger (2012) concludeert dat bijna alle exoten in de Waddenzee worden aangetroffen in jachthavens. Ook uit de internationale literatuur is bekend dat plezierjachten, en dan met name transcontinentale recreatievaart, een belangrijke rol spelen in het introduceren van exoten.

Reactie Zie Nr 5-41

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-4b

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze De Mariene Strategie vermeldt in de risicoanalyse wel de negatieve gevolgen van een tweetal uitheemse schelpdiersoorten, maar niet van de mogelijk grote voedselweb-verstorende effecten van bijvoorbeeld de Amerikaanse Langlob-ribkwal, de Penseelkrab en de Blaasjeskrab.

Reactie De Amerikaanse Langlob-ribkwal, de Penseelkrab en de Blaasjeskrab betreffen drie relatief recent in de Waddenzee binnen gekomen soorten, die een duidelijke impact op de Waddenzee lijken te hebben. Omdat hun introductie nog vrij recent is, is er ook nog relatief weinig onderzoek naar gedaan. Er is onder de onderzoekers echter sterke twijfel of de introductie van deze soorten gestopt had kunnen worden door het voeren van “beter” beleid. Vanaf het moment dat ze in West- Europa waren ingevoerd, hebben ze zich gestaag langs de NW Europese kust verspreid. Dat is volgens de onderzoeker niet te verhinderen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-3

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze Pagina 11: Wijzigingen van de goede milieutoestand voor exoten in “Door menselijke activiteiten geïntroduceerde niet-inheemse soorten (exoten) komen voor op een niveau waarbij de balans van het ecosysteem niet verstoord wordt.”

Reactie De omschrijving van de goede milieutoestand is overgenomen uit de richtlijn. Het Kabinet hecht eraan de bewoording van de richtlijn vast te houden. Hierbij moet worden aangetekend dat veranderingen in het ecosysteem die al zijn opgetreden door exoten, niet meer kunnen worden teruggedraaid.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-4

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze Pagina 13: Voorkom dat Brussel Nederland afreken op introducties van exoten uit omliggende landen.

Reactie De EC beoordeelt het behalen van de goede milieutoestand op (sub)regionaal niveau, niet voor individuele lidstaten. Daarnaast beoordeelt de Commissie de lidstaten afzonderlijk op het nemen van nodige maatregelen om het risico op nieuwe introducties te minimaliseren.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-7

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Er wordt een betere link gevraagd met de Visie Rijke Waddenzee, waarin als maatregelen hier het ontwikkelen van alternatieve vangstmethoden, en het beperken van de effecten van bodemberoering zowel in de Waddenzee als in de Noordzee worden genoemd. Maatregelen in de Noordzee zijn noodzakelijk voor herstel van de Waddenzee.

Reactie In de Mariene Strategie wordt zowel gestuurd op verduurzaming van de visserij als het instellen van beschermde gebieden in de Noordzeekustzone, zoals in de Visie Rijke Waddenzee wordt bepleit. Beide maatregelen zullen naar verwachting ook bijdragen aan het herstel van de Waddenzee.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De relatie tussen Noordzee en Waddenzee is opgenomen in de Mariene Strategie in 2.2.4 “Effectiviteit van beleid visserij”, in Hoofdstuk 1 en in 3.2.

Nr 8-8

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze De indieners concluderen dat zowel uit de analyse van het Programma Naar een Rijke Waddenzee, als het (concept)beheerplan Natura 2000, blijkt dat er aanvullende maatregelen in de Noordzee moeten worden genomen om de door de overheid gestelde doelen in de Waddenzee te kunnen bereiken.

Reactie Zie Nr 8-7

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Zie Nr 8-7

Hoofdstuk 6

Deelzienswijzen onderwatergeluid

De deelzienswijzen voor de categorie onderwatergeluid zijn hieronder weergegeven

Nr 5-17

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 59/60: de cumulatie van effecten van geluid worden niet goed meegenomen

Reactie Er is al veel informatie beschikbaar over mogelijke schadelijke effecten van geluid, en veel onderzoek (in Nederland en internationaal) is gericht op het kwantificeren van de relatie tussen geluid en effecten op zeeleven. Voorbeelden daarvan in Nederland zijn de onderzoeken bij IMARES, SEAMARCO en TNO op vis en zeezoogdieren. De betekenis van de meest voorkomende directe effecten van geluid op individuen, verandering van gedrag, naar (langdurige) effecten op populaties is echter veel minder goed bekend. Kennis daarvan is noodzakelijk voor een goede beoordeling van geluidseffecten of het stellen van concrete doelen (zie o.a. NRC 2005; Cox et al., 2006; Southall et al., 2007, 2009; Boyd et al., 2008). Inmiddels is er (internationaal) wel onderzoek naar gevolgen voor populaties opgestart. Een relevant voorbeeld is het Amerikaanse project 'Population Consequences of Acoustic Disturbance' waarvan de voorbereidingen in 2009 gestart zijn, maar waarvan nog geen resultaten beschikbaar zijn. Vanuit het Nederlandse Defensie-onderzoek wordt dit project actief gevolgd. Zoals in de MS is aangegeven, zijn er veel menselijke activiteiten die geluiden in het zeemilieu introduceren: baggeractiviteiten, het slaan van heipalen in de zeebodem, seismisch onderzoek ten behoeve van olie- en gaswinning en het gebruik van sonar voor civiele en defensieactiviteiten. Hoewel er geen geschikte historische gegevens beschikbaar zijn over achtergrondgeluidniveau,

is duidelijk dat er in grote delen van de Noordzee sprake is van een verhoogd achtergrondgeluidniveau. Gezien het belang van geluid als communicatiemiddel is er reden tot zorg, maar tegelijkertijd komen bruinvissen ook voor in windmolenparken en in andere gebieden met verhoogd achtergrondgeluid. Daarom zal er monitoring van geluid gaan plaatsvinden en onderzoek naar verbanden tussen geluidsniveaus en vóórkomen van dieren. Daarmee kan worden vastgesteld in hoeverre het geluid als schadelijke vervuiling moet worden gezien en of aanvullende doelstellingen noodzakelijk zijn.

Het is belangrijk dat er bij monitoring van geluid op Noordzeeschaal gekeken gaat worden, dat is ook al in de richtlijn aangegeven: bij het opstellen van een monitoring-programma dienen de methodes consistent te zijn binnen een regio (zoals de Noordzee) en dat er rekening wordt gehouden met grensoverschrijdende invloeden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De tekst op bladzijde 54, rechter kolom: 'Menselijke activiteiten leiden soms tot hoge geluidsniveaus, maar het is nog niet bekend of antropogeen geluid (schadelijke) effecten heeft op ecosysteemniveau en/of op specifieke diersoorten is uitgebreid conform bovenstaande reactie. De tekst op bladzijde 98, rechter kolom: 'Er komt wel monitoring, maar het zal mogelijk enkele jaren duren voor er een duidelijk beeld is.' vervangen door 'Er komt vanaf 2014 monitoring van onderwatergeluid. Dit zal (zoals vereist in artikel 11-2 van de richtlijn) worden opgesteld in afstemming met andere Noordzeelanden. Maar het zal mogelijk enkele jaren duren voor er een duidelijk beeld is.'

Nr 5-23

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Tabel 4. Voor onderwatergeluid is niet duidelijk wat bedoeld wordt met ecosysteemniveau.

Reactie Het is niet gedefinieerd waar de grenzen liggen van het 'ecosysteemniveau'. Maar het is duidelijk dat het Nederlandse deel van de Noordzee niet een apart ecosysteem is, maar deel van een groter ecosysteem (zie paragraaf 2.1.1). Bij een evaluatie van effecten wordt overigens niet altijd gekeken naar een geheel ecosysteem, maar bijvoorbeeld naar een populatie bruinvissen binnen een 'management unit' die groter is dan het Nederlandse deel van de zuidelijke Noordzee, of een deel van een populatie.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De tekst op bladzijde 54: 'De belangrijkste onbekende factoren zijn: de feitelijke geluidsniveaus onder water, de trends daarin, en de relaties tussen de doses ontvangen geluid en de ecologische effecten daarvan op soorten, maar vooral op ecosysteemniveau.' is vervangen door 'De belangrijkste onbekende factoren zijn: de feitelijke geluidsniveaus onder water, de trends daarin, en de relaties tussen de doses ontvangen geluid en de effecten daarvan op populaties en ecosysteemniveau in het milieudoel'. Op bladzijde 98 is als volgt aangepast: '3.11.2 voor individuele gevallen.' Aanpassing: 'effecten op ecosysteemniveau' vervangen door 'effecten op populaties of het ecosysteem'.

Nr 5-45

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Het probleem is dat het doel voor geluid is opgesteld op ecosysteem niveau. Dat is heel vaag, onduidelijk en voegt niets toe aan het feit dat op individueel niveau en op populatie niveau onderzoek gedaan moet worden.

Reactie Zie Nr 5-23

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-42

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze 3.11.1 Criteria voor de beoordeling van de goede milieutoestand voor onderwatergeluid gaan alleen uit van lage en midden frequenties. Het is een gemiste kans dat niet de hoge frequenties worden meegenomen. Ook onduidelijk is waar de grens tussen lage en midden frequenties ligt. Het beleid zou er ook op gericht moeten zijn om huidige geluidsniveaus van de Noordzee in kaart te brengen.

Reactie Zowel op nationaal niveau als op Europees niveau zijn inventarisaties gedaan naar de meest voorkomende geluidsbronnen. Daaruit komt een gelijk beeld naar voren: de geluidsbronnen die het meest bijdragen

zijn de laagfrequente geluiden (minder dan 1 kHz) van scheepvaart, en de middel- (1-10 kHz) en laagfrequente geluiden van seismisch onderzoek, heien en explosies (buiten Nederland gebied ook sonarsystemen). Bij deze geluiden is ook informatie beschikbaar over mogelijk schadelijke effecten. In deze fase van de Mariene Strategie wordt de inspanning dan ook bij deze geluiden gelegd. Hoogfrequente geluidsbronnen zoals echosounders voor het meten van de waterdiepte, dragen echter aanzienlijk minder ver onder water, en duidelijke aanwijzingen over mogelijke schadelijke werking ontbreken. Ook op Europees niveau is daarom niet gekozen voor indicatoren op het gebied van hoogfrequent geluid maar in de EU werkgroep TSG Noise zal dit wel geëvalueerd worden. Andere apparaten die hoogfrequent geluid maken zijn zogenaamde pingers die, bevestigd aan staand want, een afschrikkend geluid produceren om bruinvissen uit de netten te houden. Het mogelijk grootschalig gebruik hiervan zou in theorie tot ongewenste effecten kunnen leiden en daarom zal verder gebruik hiervan zorgvuldig geëvalueerd worden. Het opstellen van een overkoepelende doelstelling is nog niet zinvol.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Aan de tekst op pagina 34, rechter kolom: 'Daarnaast zijn er de luide impuls geluiden afkomstig van bouwactiviteiten (voor olie- en gasplatforms en windenergieparken), van seismisch onderzoek (ten behoeve van de winning van olie en gas), en van het ruimen van historische explosieven.' is toegevoegd: 'Dit zijn laagfrequente (minder dan 1 kHz) en middenfrequente (1-10 kHz) geluiden. Hoogfrequente geluiden, zoals afkomstig van echosounders, dragen door de slechte propagatie minder bij aan geluidsniveaus' (met verwijzing naar Ainslie et al. 2009 pagina 65).

Tekst pagina 98: paragraaf 3.11.1, bij de 'Criteria voor beoordeling van de goede milieutoestand' zijn de frequentiebanden toegevoegd: Laagfrequent is minder dan 1000 Hz (1 kHz); middenfrequent is tussen 1 kHz en 10 kHz.

Nr 5-43

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Aangezien men weinig weet heeft van de huidige geluidsniveaus op de Noordzee, zou beleid er ook op gericht moeten zijn deze in kaart te brengen.

Reactie Vanuit de kennisopgave van de Mariene Strategie zal worden ingezet op het bepalen van de meest geëigende wijzen om zicht te krijgen op de niveaus van laagfrequent geluid en achtergrondgeluid in de Noordzee en de effecten van onderwatergeluid op mariene organismen. Dit zal naar verwachting leiden tot voorstellen voor het monitoren van onderwatergeluid in het KRM-monitoringsprogramma na 2014.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-44

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De indieners vinden dat er voorwaarden in vergunningen moeten komen voor seismisch onderzoek en andere activiteiten die veel geluid veroorzaken ('stroomlijnen' vinden wij erg vaag en zwak gesteld). Zij vinden dat de overheid nu zou moeten beginnen met het ontwikkelen van geluidsnormen voor alle activiteiten op de Noordzee om zodoende enige garantie te kunnen krijgen dat de goede milieutoestand in 2020 gehaald kan worden. Dit zou een aanvullende beleidsopgave moeten zijn.

Reactie Op bladzijde 55, linker kolom van de Mariene Strategie staat: 'Voor seismisch onderzoek, dat noodzakelijk is voor de winning van olie en gas op de Noordzee, bestaan in Nederland bijna geen regels met betrekking tot onderwatergeluid. In ons omringende landen, bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk, is dat al wel het geval. Er worden daarom in vergunningen nog geen voorwaarden gesteld. Onder het Bruinvisbeschermingsplan zullen wel regels worden opgesteld.' Op bladzijde 98 gebruikte term 'gestroomlijnd' linker kolom (vierde bullet) wordt veranderd in 'aangepast'.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De tekst op bladzijde 98, linker kolom, vierde bullet: 'Ook bij andere activiteiten, bijvoorbeeld seismisch onderzoek, zullen de regels voor geluidproductie op zee worden gestroomlijnd. Dit mede naar aanleiding van het Bruinvisbeschermingsplan.' vervangen door 'De regels voor seismisch onderzoek zullen, mede naar aanleiding van het Bruinvisbeschermingsplan, worden aangepast. Hierbij zullen ook de gestelde regels in aangrenzende landen worden meegenomen in de overweging.'

Nr 5-45b

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Beleid moet erop gericht zijn om luide impulsgeluiden te voorkómen. Dat kan door het ontwikkelen van alternatieven, zeker wanneer geluid een 'bijproduct' is van de activiteit (zoals het geval is bij heien of scheepvaart).

Reactie Luid impulsgeluid is geen 'bijproduct' van scheepvaart (wel van heien). Op bladzijde 55 en 98 is reeds toegelicht dat er uit voorzorg wel degelijk maatregelen worden genomen; er zijn reeds voorwaarden/regels voor heien, explosievenruiming en sonarsystemen; er komt ook een aanpassing voor de regels voor seismisch onderzoek. Het beleid is gericht op het voorkómen of mitigeren van effecten op het ecosysteem, niet op het voorkomen van geluid an sich. Onderzoek naar voorkómen van impulsgeluid is een zinvolle toevoeging voor de kennisprogrammering.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Pagina 104

linker kolom, prioriteiten in de kennisprogrammering, bij onderwatergeluid na de zin: 'Hier gaat het om het vaststellen van de geluidsniveaus, inclusief de temporele en ruimtelijke variaties, de belangrijkste geluidsverstoringen, en de geluidsbronnen.' toevoegen 'Het onderzoeken van (kosten)effectiviteit van mitigerende maatregelen, waarbij met name de mogelijkheden om geluidsemissies te voorkómen dan wel te verminderen'.

Nr 5-45c

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Paragraaf 3.12.1: Er wordt aangegeven dat de goede milieutoestand voor vier descriptorren tussen 2020 en 2027 binnen handbereik ligt. De indieners zijn van mening dat dat voor exoten en onderwatergeluid niet het geval is.

Reactie In de Mariene Strategie staat niet dat voor geluid als geheel de goede milieutoestand binnen bereik ligt, maar alleen voor het terugdringen van de geluidsbelasting van afzonderlijke, impulsgeluid producerende activiteiten.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-45d

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Gesteld wordt dat er geen redelijke gronden tot bezorgdheid zijn dat het mariene milieu schade ondervindt van achtergrondgeluid. De indieners zijn het hier niet mee eens. Er zijn talrijke studies die aangeven dat onderwatergeluid negatieve effecten heeft op het zeeleven, variërend van hinder tot fysieke schade.

Reactie In de Mariene Strategie wordt onderscheid gemaakt tussen effecten van impulsgeluid, waarvoor negatieve effecten, zoals hinder of fysieke schade inderdaad beschreven zijn; dit wordt ook genoemd (zie kader bladzijde 54). Voor achtergrondgeluid ligt het anders: hoewel verhoging van het achtergrondgeluidniveau in theorie een degradatie van de habitat kan zijn voor dieren die afhankelijk zijn van gebruik van geluid, ontbreken concrete aanwijzingen en komen bruinvissen voor bij en in windmolenparken. Echter, in de Mariene Strategie stond 'Onduidelijk is in hoeverre het huidige achtergrondgeluid, zoals van scheepvaart, al een probleem is en wat het (cumulatieve) effect is van toename van het gebruik van de zee. Er zijn geen redelijke gronden tot bezorgdheid dat het marine milieu schade ondervindt van achtergrondgeluid.' Vanwege de waarschijnlijke verhoging van het achtergrondgeluidniveau, kan een dergelijke conclusie niet zonder meer worden getrokken.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De tekst op pagina 98: 'Onduidelijk is in hoeverre het huidige achtergrondgeluid, zoals van scheepvaart, al een probleem is en wat het (cumulatieve) effect is van toename van het

gebruik van de zee. Er zijn geen redelijke gronden tot bezorgdheid dat het marine milieu schade ondervindt van achtergrondgeluid.' is veranderd in 'Onduidelijk is in hoeverre het huidige achtergrondgeluid, zoals van scheepvaart, al een probleem is en wat het (cumulatieve) effect is van toename van het gebruik van de zee. Concrete aanwijzingen dat het mariene milieu schade ondervindt van achtergrondgeluid ontbreken echter.'

Nr 6-5

Organisatie KVNR, Koninklijke Vereniging Nederlandse Reders

Deelzienswijze Paragraaf 3.11, pagina 89: de discussie moet breder dan binnen de EU Technical Sub Group Noise worden gevoerd, dus ook binnen de IMO.

Reactie Het kabinet onderschrijft het belang van het voeren van de discussie over onderwatergeluid in IMO-verband, zeker daar waar het gaat om het nemen van maatregelen. Op bladzijde 98 staat in de Mariene Strategie vermeld dat de IMO eerste stappen heeft gezet; maar ook dat Nederland niet eenzijdig maatregelen kan nemen om scheepvaartgeluid te reduceren. Gezien het sterke innovatieve karakter van de Nederlandse scheepvaartsector liggen hier kansen voor de Nederlandse industrie.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 7-0

Organisatie Havenbedrijf Rotterdam N.V.

Deelzienswijze De keuze om voor onderwatergeluid nog geen beleidsopgave te formuleren, omdat het kennisniveau nog onvoldoende is, wordt door de indieners onderschreven. De uitwerking van een kennisprogramma zorgt voor voldoende tijd om meer kennis op te doen over de effecten van onderwatergeluid.

Reactie Dit is ondersteuning van het voorgenomen beleid.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Hoofdstuk 7

Deelzienswijzen visserij

De deelzienswijzen voor de categorie visserij zijn hieronder weergegeven

Nr 3-1

Organisatie Productschap Vis, Nederlandse Vissersbond, VisNed

Deelzienswijze MSY voor schelpdieren klopt niet. Hier geldt ander beleid voor: voedselreservering op basis van bestandschatting.

Reactie Het Commissie besluit (2010/477/EU) geeft richtsnoeren voor de uitwerking van de descriptoren. Volgens het besluit zouden MSY indicatoren en doelen voor vis-, schaal-, en schelpdieren uitgewerkt moeten worden. In de praktijk kan voor veel soorten op dit moment echter geen MSY gegeven worden (ICES.2012. Marine Strategy Framework Directive - Descriptor 3+ , ICES CM 2012/ACOM:62. 173 pp.). Dat geldt voor een aantal vissoorten en nagenoeg alle schaal- en schelpdieren. Mogelijk dat in de toekomst er wel MSY niveaus ontwikkeld worden, wanneer er kennis beschikbaar komt, bijvoorbeeld voor garnalen. Voor het beheer van schelpdieren is voedselreservering belangrijk en de benadering via descriptor voedselwebs ligt dan wellicht meer voor de hand.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 3-2

Organisatie Productschap Vis, Nederlandse Vissersbond, VisNed

Deelzienswijze De afgelopen jaren is reeds een positieve trend is ingezet. De visserijsector spant zich in voor verduurzaming en innovatie, waaronder goed bestandsbeheer en nieuwe vistechnieken. Er zal eest moeten worden geëvalueerd in hoeverre deze trend zich doorzet,

voor bepaald wordt welke aanvulde maatregelen nodig zijn.

Reactie Het voert te ver om voor alle sectoren de reeds uitgevoerde positieve bijdragen en maatregelen op te noemen. In paragraaf 2.4.1 zijn voldoende voorbeelden van positieve signalen opgenomen, zoals het overzicht van de status van een aantal Noordzee visbestanden en de ontwikkelingen in tuiginnovaties in de visserij.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 3-3

Organisatie Productschap Vis, Nederlandse Vissersbond, VisNed

Deelzienswijze Visserij moet, evenals de KRM, in een internationaal perspectief worden gezien en gereguleerd. Aanvullend nationaal beleid voor de visserij is naar ons inzien daarom niet wenselijk.

Het GVB blijft de primaire lijn voor visserijbeleid en voor KRM en haar uitvoeringsregelingen in Nederland is geen eigenstandige rol weg gelegd ten aanzien van de visserij, zo ook niet voor OSPAR.

Reactie Het GVB en de KRM zijn eigenstandig beleid. Daar waar de goede milieutoestand niet gehaald wordt kan extra inzet van sectoraal beleid nodig zijn. Het kabinet vindt het belangrijk dat het GVB kan bijdragen aan Europese milieuen natuurrichtlijnen zoals de KRM.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 4-2

Organisatie Vertrouwelijk

Deelzienswijze De schade van de garnalenvisserij wordt onderbelicht.

Reactie In paragraaf 2.4.1 wordt beschreven dat de garnalenvisserij gepaard gaat met aanzienlijke bijvangsten van ondermaatse garnaal en vis. De schade van garnalenvisserij is nog onbekend en daarom loopt er nu een onderzoek naar de effecten van garnalenvisserij en mitigerende maatregelen. Het Ministerie van EL&I heeft met de garnalen sector een akkoord bereikt over het Perspectief Garnalenvisserij. Dit houdt onder meer in de implementatie van VIBEG afspraken, het VisWad akkoord, het ontwikkelen van de ecologische onderbouw voor een toekomstig Europees beheer en het werken aan draagvlak hiervoor, het ondersteunen van initiatieven rond verduurzaming en het onderzoeken van de effecten van de garnalenvisserij in het kader van de passende beoordeling N2000 gebieden Waddenzee en Noordzeekustzone. Het Ministerie stelt hiervoor in 2012 2 miljoen ter beschikking. Daarnaast biedt het EVF in 2013 en 2014 de mogelijkheid om via innovaties de garnalen visserij een perspectief te bieden.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I In paragraaf 2.4.1 is het beleid ten aanzien van de garnalenvisserij nader toegelicht, overeenkomstig bovenstaande reactie.

Nr 5-14

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De indieners vinden het een belangrijke ommissie dat garnalenvisserij niet is meegenomen in de initiële beoordeling. Zij vragen dan ook om een aanvullende analyse van de gevolgen van garnalenvisserij uit te voeren, en een inschatting te maken van de effecten op vispopulaties, benthische soorten en de bodemintegriteit. Waarschijnlijk volgt uit deze analyse dat een extra beleidsinspanning noodzakelijk is om in ieder geval subdoel 1 te behalen: het minimaliseren en uiteindelijk elimineren van discards.

Reactie Zie Nr 4-2

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-2

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Gevolgen garnalenvisserij voor ecosysteem zijn ten onrechte niet in analyse opgenomen, en staan het behalen van de goede milieutoestand in de weg. Nederland is direct verantwoordelijk voor verminderen van de effecten van garnalenvisserij. Hier is geen aanpassing van het Europees Gemeenschappelijk Visserijbeleid voor nodig. Om de doelstelling “verminderen discards” te voorkomen,

dient er een transitie van de garnalenvisserij te worden uitgevoerd. Deze transitie dient gericht te zijn op het verminderen van de bijvangst door bijvoorbeeld aanpassing van de netten, en tijdelijk stopzetten van de visserij in de periode wanneer er veel vis aanwezig is.

Reactie Zie Nr 4-2

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-6

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De indieners zijn van mening dat er niet veel onderzoek gedaan worden hoeft te worden naar de effecten van de huidige bodemberoerende visserij. Het is effectiever om te investeren in onderzoek naar de effecten van nieuwe innovatieve duurzame vormen van visserij.

Reactie De overheid moet in de beschermde gebieden (laten) onderzoeken in hoeverre bestaand gebruik nog doorgang kan vinden en in welke mate, met oog op de beheerplannen. Daarnaast zet EL&I via het Europees Visserij Fonds in op innovatie, met name gericht op een alternatief voor de boomkor met zware wekkerkettingen. Er worden diverse alternatieven onderzocht en in de praktijk reeds uitgetoetst zoals de pulsvisserij, hydrorig en de boomkor met ballen.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Voorbeelden worden toegevoegd in tekst met foto's.

Nr 5-9

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 19: “maatregelen m.b.t ... vallen onder de exclusieve competentie van het GVB van de EC.” Hier is juridisch nog discussie over. Het GVB voorziet op dit moment niet in uitputtende regelgeving op het gebied van milieu- en natuurbescherming. Hierdoor bestaat op nationaal niveau ruimte om voorschriften te stellen ter bescherming van het mariene milieu, zoals de Raad van State terecht heeft opgemerkt in haar advies. Ook de Europese Commissie (DG Mare én Environment) hebben in maart vorig jaar in een brief aan de Nederlandse regering gezegd dat er voor de lidstaat ruimte is om met het oog op natuurbescherming zelf de visserij te reguleren.

Reactie Volgens artikel 4, lid 2, onder d), VWEU delen de Unie en de lidstaten de bevoegdheden voor visserij, met uitsluiting van de instandhouding van de biologische rijkdommen van de zee. Dit valt onder exclusieve competentie van de EU (artikel 3, lid d, VWEU). Met het oog op natuurbescherming kunnen lidstaten maatregelen treffen in de 12 mijlszone (niet in de EEZ) binnen de bepalingen van artikelen 8-10 van de basisverordening van het GVB (EC (2002) 2371). Dat betekent dat regulering van de visserij voor natuurdoelen dus alleen binnen deze bepalingen en voorwaarden van het GVB mogelijk is. Wel

is het mogelijk verdergaande maatregelen te treffen voor alleen de Nederlandse vloot, maar dat is onwenselijk (want discriminerend) en niet effectief (want milieudoelen worden niet gerealiseerd indien regels niet eveneens voor buitenlandse vloot, die in de gebieden actief is, zouden gelden). Stakeholders, de Nederlandse overheid en de Tweede Kamer worden op de hoogte gehouden van de onderhandelingen in het kader van de hervorming van het Gemeenschappelijk Visserijbeleid.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-16

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Op pagina 45 staat dat er veel is geïnvesteerd in innovaties van bijvangst haaien en roggen, waar staat dit dan?

Reactie Door de zinnen 'De bijvangst van haaien en roggen wordt stapsgewijs aangepakt in het kader van het EU-haaienactieplan (2009). Er is veel geïnvesteerd in innovaties.' achter elkaar te zetten wordt de lezer op het verkeerde been gezet. De hier bedoelde innovaties slaan op de pulse visserij ed.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I De tekst is aangepast.

Nr 5-22

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Tabel 4. Er zou nu ingezet moeten worden op een sterfeniveau onder Fmsy, anders wordt MSY niveau niet gehaald in 2020.

Reactie Op pagina 83 verwoordt het Kabinet dezelfde ambitie. Er wordt gestreefd naar $F \leq F_{msy}$. In het GVB wordt gestuurd op Fmsy. Het beheer van de bestanden in de EU is, waar haalbaar, gericht op MSY in 2015. De Ministers voor visserij hebben in juni een akkoord bereikt over een algemene benadering dat aanvullend voor de overige bestanden MSY in 2020 bereikt moet zijn.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-27

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 77, 1e alinea: 'slechts van een beperkt aantal soorten is voldoende kennis beschikbaar voor het berekenen van MSY-niveaus'. Dit is geen argument om MSY als doel te ontkennen. In bijvoorbeeld Australië en de VS is MSY beheerdoel, en worden voor veel soorten MSY proxies gehanteerd. Deze wordt momenteel ook door ICES ontwikkeld.

Reactie In het nieuwe GVB zullen de afspraken met betrekking tot MSY worden vastgelegd. Één van de instrumenten om dat te bereiken is de beheerplannen. Deze dienen gericht te zijn op MSY. Daar waar kennis

onvoldoende is om goed onderbouwde MSY niveaus te bepalen zullen we deze moeten ontwikkelen. Met name in de gemengde visserij is dat een hele uitdaging. Betrokkenheid van stakeholders (zowel sector als ngo's) in de discussie hierover is belangrijk.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-28

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Op pagina 77 staat ook dat uit onderzoek zal moeten blijken of vissen met elektrische pulsen een duurzaam alternatief is voor de huidige vloot. Er zijn echter ook andere technieken in ontwikkeling die in potentie een duurzaam alternatief zijn voor vissen met sleepnetten.

Reactie De pulsvisserij is hier bedoeld als voorbeeld en lijkt op dit moment een werkbaar alternatief voor de traditionele boomkor. Echter, de ontwikkelingen staan niet stil. Ook andere alternatieven worden onderzocht, zoals de hydrorig en de boomkor met ballen. Inzet van de overheid is om innovatie gericht op onder andere selectievere visserij en vermindering van bodemberoering te stimuleren.

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-30

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze De inschatting is dat de goede milieutoestand niet wordt gehaald in 2020, 2027, maar dit zou wel degelijk snel te realiseren zijn als MSY snel wordt gerealiseerd. Verwijzing naar pagina 77.

Reactie In het kader van de beheerplannen Natura 2000 en het GVB worden de nodige maatregelen genomen om de achteruitgang van het mariene ecosysteem te keren. De eerste positieve signalen zijn in het ecosysteem zichtbaar, maar over het geheel is de gezonde milieutoestand en biodiversiteit van de Noordzee nog niet veilig gesteld. Het kabinet zet daarom in op meer ruimte voor verdere verduurzaming van de visserij, verdere terugdringen van bodemberoering en bijvangsten binnen de kaders van het herziene GVB. Zie ook Nr 5-1 in het hoofdstuk Deelzienswijzen Algemeen

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 8-10

Organisatie Coalitie Wadden Natuurlijk, Waddenvereniging, Vereniging Natuurmonumenten, Vogelbescherming Nederland, Stichting Het Groninger Landschap, It Fryske Gea, Landschap Noordholland, Stichting Wad

Deelzienswijze Een van de doelstellingen van het programma Rijke Waddenzee is het realiseren van een evenwichtig voedselweb in 2030. Herstel van het voedselweb van de Noordzee is daarvoor noodzakelijk.

De indieners vragen om alle noodzakelijke maatregelen te nemen om het voedselweb van de Noordzee te herstellen, met inbegrip van een extra beleidsinspanning bovenop de beleidsdoelen zoals vastgelegd in het Europees Gezamenlijk Visserijbeleid (GVB).

Reactie Zie Nr 5-30

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-32

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 79: 'De biomassa van paaibestanden (Spawning Stock Biomass of SSB) van commercieel beviste vis, schaal- of schelpdieren ligt boven het voorzorgniveau Bpa (Commissiebesluit, criterium 3.2).' In lijn met de Johannesburg afspraken, zou het doel moeten zijn om alle bestanden boven SSBmsy te krijgen. SSBpa is geen goede proxy voor SSBmsy, aangezien het niveau in de meeste gevallen onder MSY ligt.

Reactie ICES adviseert dat Bmsy geen bruikbare indicator is, omdat er onvoldoende kennis is om hier betrouwbare niveaus voor voor te stellen. De conclusie die de indieners trekken over de positie van Bmsy ten opzichte van Bpa is derhalve voorbarig. ICES stelt voor om voorlopig met Bpa te werken en te sturen op Fmsy. Deze benadering komt overeen met het visstandbeheer in het GVB en de overeenkomst tussen de visserijministers in de Raad van juni 2012. De kwestie van de geschiktheid van Bmsy als doel en indicator kwam ook aan bod tijdens de expert workshop van de Europese Commissie op 24-25 april in Parijs. Hier werd geconcludeerd "The Commission stated that flexibility on the SSB indicator is needed until reliable estimates of Bmsy become available. The workshop participants were not able to conclude on the use of SSBmsy trigger as a possible proxy. Due to the nature and current estimates of reference levels for Criterion 3.2, priority should be given by MS to Criterion 3.1, wherever feasible. However, criteria 3.2 should not be disregarded and efforts to estimate accurate Bmsy values should be encouraged."

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Nr 5-38

Organisatie Stichting De Noordzee, WNF, Vereniging Natuurmonumenten

Deelzienswijze Pagina 80: 'De biomassa van de paaibestanden (SSB van commercieel gevangen vis) (Commissiebesluit, criterium 3.2). Dit is een bestaande ICES-indicator. Een hierop gebaseerde geaggregeerde OSPAR-indicator is beschikbaar, de OSPAR EcoQO commerciële vis: aantal bestanden met SSB > Bpa (voor zover bekend)'. Deze indicator is achterhaald. In de visserijraad is MSY als referentie geaccepteerd.

Reactie Zie Nr 5-32

Doorwerking in de Mariene Strategie Deel I Geen

Hoofdstuk 8

Ambtshalve wijzigingen

Ambtshalve wijzigingen op grond van actuele ontwikkelingen, laatste inzichten en/of redactionele redenen, zijn hieronder weergegeven

Afbakening van de Mariene Strategie Deel I

Onder het kopje “Aanleiding” in de samenvatting is omschreven op welke onderdelen van de implementatie van de KRM aan bod komen in Mariene Strategie Deel I.

Internationale afstemming over milieudoelen

In de vergadering van OSPAR-commissie van 2012 is overeenstemming bereikt over de “common language” voor de formulering van de goede milieutoestand voor zwerfvuil en onderwatergeluid en operationele doelen voor de descriptor hydrografische eigenschappen en vervuilende stoffen. De lidstaten kunnen deze formuleringen opnemen in hun respectievelijk Mariene Strategieën. Nederland heeft deze in de Mariene Strategie Deel I overgenomen in de samenvatting en in hoofdstuk 3. Dit leidt niet tot wijziging of aanscherping ten opzichte van de ontwerp-Strategie of huidig beleid.

Doorvertaling van de KRM in de vergunningpraktijk

Ter verduidelijking is in paragraaf 3.13.1 van de Mariene Strategie Deel I aangegeven dat de milieudoelen voor de KRM voldoende worden geborgd door de m.e.r.-plicht en het integraal (ruimtelijk) afwegingskader voor vergunningplichtige activiteiten uit Integraal Beheerplan Noordzee 2015. Dit integrale afwegingskader bundelt en instrumenteert de doorwerking van bestaande beleid en regelgeving, waaronder de doorwerking van de VHR. Daarbij is aangegeven dat het afwegingskader in 2014-2015 zal worden geëvalueerd naar aanleiding van de opvolger van het NWP, waarin ook de milieudoelen en maatregelen

van de Mariene Strategie worden opgenomen, en de inwerkingtreding van de nieuwe Omgevingswet.

Redactie

Fouten in de weergave van feiten en cijfers zijn hersteld. Voorts zijn op diverse plaatsen in het document taalkundige en grammaticale verbeteringen aangebracht.

Dit is een publicatie van

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Postbus 20901 | 2500 EX Den Haag
www.rijksoverheid.nl/ienm

In samenwerking met

**Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie**

Postbus 20401 | 2500 EK Den Haag
www.rijksoverheid.nl/eleni

Oktober 2012